

Alfredas Rukšėnas

Lietuvos gyventojų stojimo į Kauno savisaugos batalionus 1941 m. vasarą ir rudenį motyvai

Tyrimo objektas – vokiečių okupacijos laikotarpio (1941–1944 m.) Kauno savisaugos batalionų karių biografiniai duomenys. Tikslas – remiantis biografiniais, kitais archyviniais duomenimis, istorikų darbais, istoriniams tyrimams keliamais reikalavimais atsakyti į klausimą, kokios buvo lietuvių stojimo į Kauno tautinio darbo apsaugos, 1-ąją ir 2-ąją pagalbinės policijos tarnybos batalionus priežastys, t. y. motyvai.

IVADAS

Vokiečių okupacija (1941–1944 m.) – vienas dramatiškiausių Lietuvos istorijos laikotarpių, kai lietuvių laisvės siekiai koegzistavo kartu su kolaboravimu, su nacių okupacinės valdžios inicijuotu žydų, kitų asmenų grupių persekiojimu ir naikinimu, kolonizacija, ekonominiu krašto išnaudojimu, germanizacija ir kitais reiškiniais. Tuo metu Lietuvoje genocido aukomis tapo apie 200 tūkst. žydų, už kurių žūtį atsakomybė tenka tiek vokiečių okupacinės valdžios įstaigoms, tiek lietuviškoms visuomeninėms struktūroms, t. y. per 1941 m. Birželio sukilimą ir po jo

atsikūrusių įvairaus lygio lietuvių valdžios įstaigų pareigūnams, lietuvių savisaugos batalionams ir pagalbinei policijai. Lietuviškos struktūros buvo subordinuotos vokiečių karinės administracijos, civilinės valdžios, vokiečių saugumo policijos ir SD Lietuvoje, kitoms įstaigoms. Žydų, kitų asmenų grupių žudynės galima vertinti kaip vokiškų ir lietuviškų struktūrų sąveikos padarinį.

Lietuvių stojimo į savisaugos batalionus motyvai iki šiol nebuvo kiek plačiau tyrinėti. Negausių žinių apie tai yra sovietinės Lietuvos istorikų darbuose. Istorikų Jakovo Vico¹ ir Petro Kežinaičio² darbams būdinga, kad jų autoriai neigia patriotines nuostatas kaip vieną iš lietuvių stojimo į karines-policines formuotes motyvų. Jie tvirtina, kad patriotizmu buvo dangstomas siekis patenkinti savanaudiškus klasinius interesus. Sovietmečio istorikams savo atsiminimuose oponuoja išeivijos lietuviai. Stasys Raštikis³ ir Jonas Abraitis⁴ teigia, kad lietuviai stojo į batalionus, nes mylėjo Lietuvą ir manė, jog lietuvių savisaugos daliniai ateityje taps atkuriamos Lietuvos kariuomenės branduoliu. Tokį atsiminimų autorių supratimą perėmė ir dalis nepriklausomos Lietuvos istorikų.

Antai istorikas Rimantas Zizas teigia, kad vienas iš veiksnių, lėmusių savisaugos batalionų atsiradimą, buvo per visą vokiečių okupacijos laikotarpį išlikusi gyva Lietuvos valstybingumo, kartu ir lietuviškų karinių pajėgų, sudarytų kompromiso su okupantu būdu, atkūrimo idėja. Į karines-policines formuotes stota siekiant kovoti prieš bolševikus⁵. Istorikas Martinas Deanas tvirtina, kad lietuviai į karines-policines formuotes stėjo vedami antikomunizmo ir lietuviško nacionalizmo⁶. Kai kurių autorių manymu, lietuviai taip elgėsi siekdami išvengti karo belaisvių likimo ar nenorėdami būti išvežti priverstinių darbų į Vokietiją; be to, už tarnybą batalionuose buvo mokamas atlyginimas, kariai aprūpinami maistu ir drabužiais⁷. Sovietinės Lietuvos, nepriklausomos Lietuvos ir užsienio istorikų darbuose stojimo į savisaugos dalinius motyvai nėra išskirti kaip atskiros istorinio mokslinio tyrimo tema, todėl jų darbuose pateiktas žinias šiuo klausimu galima vertinti labiau kaip patikimas hipotezes, kurių teisingumą dar reikia pagrįsti.

Straipsniu mėginama iš dalies panaiškinti šią istoriografijos spragą. Pagrindinis uždavinys siekiant išsiskirti tikslo – nustatyti, išsiaiškinti stojimo į Kauno savisaugos batalionus 1941 m. vasarą ir rudenį priežastis ir pagal tai suskirstyti stojusiuosius į atskiras grupes. Darbe panaudoti Lietuvos ypatingojo (anksčiau KGB) archyvo (toliau – LYA) ir Lietuvos centrinio valstybės archyvo (toliau – LCVA) dokumentai. LYA saugomos Kauno savisaugos batalionuose tarnavusių ir po karo teistų asmenų baudžiamosios, operatyvinės paieškos bylos, kiti dokumentai. LCVA fonduose saugomi nepriklausomos Lietuvos (1918–1940 m.) ir vokiečių okupacijos laikotarpio dokumentai. Šis straipsnis neatspindi galutinių tyrimo rezultatų.

TYRIMO PROBLEMOS

Sovietinės Lietuvos ir žydų istorikai savo darbuose Kauno tautinio darbo apsaugos (toliau – TDA) bataliono ir jo pagrindu 1941 m. rugpjūtį suformuotų 1-ojo ir 2-ojo pagalbinės policijos tarnybos (toliau – PPT) batalionų karius įvardija kaip žudikus. Šie batalionai iš tiesų paliko patį kruviniausią pėdsaką ne tik lietuvių savisaugos dalinių, bet ir apskritai visos Lietuvos karybos istorijoje. Nepriklausomos Lietuvos istorikas Arūnas Bubnys nustatė, kad 1-asis PPT batalionas kartu su vokiečių gestapininkais nužudė ne mažiau kaip 36 tūkst. Lietuvos ir užsienio žydų (apie 23 tūkst. – Kaune, apie 11 600 – kitose Lietuvos vietovėse, apie 1400 – Baltarusijoje⁸). Straipsnio autorius nustatė, kad 2-asis PPT batalionas daugiau nei penkiolikoje Baltarusijos vietovių sunaikino 15 452 žydus, 2360 Minsko karo belaisvių stovyklos Nr. 352 belaisvių ir 209 civilius gyventojus⁹. Tad, remiantis batalionų dalyvavimo baudžiamosiose operacijose faktais, atrodytų pagrįstas sovietinės Lietuvos ir žydų istorikų pateiktas karių įvardijimas. Tačiau toks jų įvardijimas, dalyvavimo žmonių naikinimo operacijose faktai skatintų manyti, kad į Kauno savisaugos batalionus kariai stėjo vedami žudikiškų paskatų. Antra vertus, sovietinių istorikų darbuose galima rasti žinių, kad į savisaugos dalinius buvo stojama ir ne iš žudikiškų paskatų. Tai kelia neaiškumų, skatina ieškoti atsakymo į klausimus, kokios buvo lietuvių stojimo į Kauno savisaugos batalionus priežastys ir ar viena iš jų buvo noras žudyti.

Šie klausimai susiję su kitu ne mažiau svarbiu istorinio pažinimo specifikos klausimu – kaip reikėtų tirti šias priežastis? Straipsnio autoriaus nuomone, šias priežastis, motyvus padės nustatyti tik istorinis biografinis tyrimas, nes žmonių praeityje atliktų veiksmų priežastis įmanoma suvokti tik analizuo-

jant jų biografinius duomenis. Šių duomenų galima gauti apklausiant buvusius batalionų karius ar tiriant jų asmeninius dokumentus. Mūsų dienomis toks istorinis biografinis tyrimas nebegalimas, nes Kauno TDA, 1-ojo ir 2-ojo PPT batalionų karių jau nebėra gyvų. Tad neįmanoma gauti iš jų reikiamų duomenų individualios apklausos būdu. Buvę kariai nėra palikę ir asmeninių dokumentų, t. y. asmeninių liudijimų, kuriuose atsispindėtų jų stojimo į savisaugos batalionus priežastys. Pavienių fragmentiškų duomenų, t. y. pasisakymų apie stojimo į savisaugos dalinius, dalyvavimo persekiojant ir naikinant žydus, kitoms grupėms priskirtinus asmenis, galima aptikti po karo teistų Kauno TDA, 1-ojo ir 2-ojo PPT batalionų karių baudžiamosiose bylose. Tačiau reikia nepamiršti, kad šie pasisakymai buvo išgaunami prievarta, t. y. taikant psichologinį, fizinį ir juridinį spaudimą. Juos galima laikyti prievarta išgautais prisiminimais. Antra vertus, baudžiamųjų bylų tyrimo metu kaltinamieji nesistengė būti per daug atviri ir, siekdami išvengti blogesnio likimo, daugelį dalykų nutylėdavo. Šiais pasisakymais negalima aklaai pasitikėti ir dėl to, kad jie atsirado ne kaip istorinio biografinio tyrimo, o kaip baudžiamosios bylos nagrinėjimo rezultatas. Nors tyrimo atlikti neįmanoma, galimas antrinis šių priežasčių pažinimas remiantis išlikusiais savisaugos batalionuose tarnavusių karių biografiniais duomenimis, mus pasiekusiais ne kaip specialiai atlikto istorinio biografinio tyrimo rezultatas. Manytina, kad Kauno TDA, 1-ajame ir 2-ajame PPT batalionuose tarnavusius karius, remiantis jų biografiniais duomenimis, pagal stojimo į savisaugos batalionus priežastis sąlygiškai galima suskirstyti į keturias grupes: 1) patriotus, 2) bedarbius ir kito darbo ieškotojus, 3) nuskriaustuosius ir 4) nesaugiuosius. Toks skirstymas nereiškia, kad tas pats asmuo gali būti priskirtas tik vienai grupei. Taip yra dėl to, kad kiekvienas

gyvenimo veiksmas turi ne vieną, o keletą priežasčių, t. y. vidinių akstinių, motyvų. Skirtumas tarp šių vidinių veiksmų tas, kad vieni jų yra pagrindiniai, o kiti – antriniai pagrindinio veiksmo atžvilgiu.

PATRIOTAI

Istorijos faktams, istoriografijos teiginiams būdinga, kad jie ne vien suteikia žinių apie praeities reiškinius, bet ir atskleidžia tam tikras šių reiškinių savybes. Kaip minėta, dalis istorikų ir atsiminimų autorių tvirtina, kad savisaugos batalionų atsiradimą lėmė per visą vokiečių okupacijos laikotarpį gyvavusi Lietuvos valstybingumo, kartu ir lietuviškų karinių pajėgų, sudarytų kompromiso su okupantu būdu, atkūrimo idėja. Stoti į šias formuotes skatino Tėvynės meilė, siekis kovoti prieš bolševikus¹⁰. Šie teiginiai gana aiškiai rodo, kad mūsų krašto gyventojai stjo į savisaugos batalionus norėdami apginti Tėvynę nuo išorės priešų. Vidinis akstinas, kuris paprastai skatina žmogų imtis tokios veiklos, yra patriotizmas. Taigi kyla klausimas, ar Kauno TDA, 1-ajame ir 2-ajame PPT batalionuose tarnavę kariai iš tiesų stjo į šiuos karinius pėstininkų rikiuotės vienetus skatinami patriotizmo, t. y. norėdami atlikti Tėvynės gynėjo, laisvės kovų dalyvio funkcijas? Toks klausimas ši tyrimą susieja su tam tikra Kauno savisaugos daliniuose tarnavusių karių gyvenimo istorijos kokybe – jų patriotine veikla. Vidiniai akstinai skatina žmones atlikti tikslingus veiksmus pasitelkiant tam tinkamas priemones. Vadinasi, patriotinis noras atlikti Tėvynės gynėjo, laisvės kovų dalyvio funkcijas laikytinas stojimo į Kauno TDA, 1-ąjį ir 2-ąjį PPT batalionus priežastimi tuo atveju, jeigu šie kariniai vienetai buvo tinkama priemonė šiam patriotiniam norui įgyvendinti. Tai, kad jie buvo tam tinkama priemonė, leidžia

manyti šios istorinės aplinkybės. Patriotizmas buvo pagrindinis veiksnys, kuris skatino lietuvių bendruomenės narius 1940–1941 m. įvairiomis formomis priešintis sovietų okupaciniam režimui ir siekti atkurti nepriklausomą Lietuvos valstybę. Sudedamoji šio siekio dalis buvo krašto apsaugos reikalus tvarkančių institucijų ir ginkluotųjų pajėgų, jų iki sovietinės okupacijos pradžios vykdytų funkcijų atkūrimas. Pagrindinė karinių įstaigų funkcija iki sovietinės okupacijos pradžios buvo grynai patriotinė – Tėvynės gynimas. Vokiečiai neleido lietuviams atkurti savo karinių struktūrų, o tik davė leidimą formuoti savisaugos batalionus. Lietuviai tuo pasinaudojo, nes tikėjo, kad šie batalionai ateityje taps nepriklausomos Lietuvos kariuomenės branduoliu. Taigi Tėvynės gynimas laikytinas viena iš lietuvių savisaugos batalionų siekiamų atlikti funkcijų, vadinasi, ši patriotinė funkcija priskirtina ir Kauno TDA, 1-ajam ir 2-ajam PPT batalionams. Tad šie batalionai gali būti laikomi priemone Lietuvos gyventojams siekti įgyvendinti savo patriotinį norą.

Padarius tokią išvadą kyla kitas klausimas – kada galima teigti, kad vienas ar kitas asmuo pasinaudojo Kauno savisaugos batalionais kaip priemone savo patriotiniams polinkiams įgyvendinti? Yra išlikę kai kurių Kauno savisaugos batalionuose tarnavusių karių pasisakymų apie atskirų jų gyvenimo istorijos įvykių priežastis. Tad anksčiau suformuluotas teiginys teisingas tik tuo atveju, jeigu savisaugos batalionuose tarnavusių karių pasisakymai arba tų pasisakymų interpretacijos liudija karius stojus į Kauno TDA, 1-ąjį ir 2-ąjį PPT batalionus iš patriotinių paskatų. Antai buvęs 1941 m. Birželio sukilimo dalyvis, bataliono karys Aloyzas Juodis apie savo stojimo į tarnybą priežastis kalbėjo: „Lietuvos okupacijos laikotarpiu [...] per radiją, laikraščius [...] buvo skelbiami kreipimaisi dėl stojimo į Lietuvos kariuomenę

ir lietuvių policijos batalionus, kur buvo kalbama, jeigu bus sukurta kariuomenė ir savisaugos batalionai, Lietuva bus savarankiška valstybė. Susipažinęs su tokiais kreipimais, aš savanoriškai nuvykau į vokiečių lietuvių komendantūrą Kaune, Gedimino gatvėje, atvykus į komendantūrą aš buvau įrašytas į lietuvių policijos batalioną.“¹¹ Kitas buvęs sukilėlis, bataliono karys Sikstas Mineikis prisiminė: „1941 m. pabaigoje Sedos vls. policijos viršininkas, kurio pavardės dabar neprisimenu, pasikvietė mane pas save ir pasiūlė dirbti policijoje. Su jo pasiūlymu aš nesutikau ir pasakiau, kad geriau aš vyksiu kovoti su sovietų valdžia į frontą, ir išėjau savanoriu į vokiečių kariuomenę. 1941 m. pabaigoje aš atvykau į Mažeikių mst. šaukimo komisiją, kur mane pripažino tinkamu tarnybai rikiuotėje, ir buvau įrašytas į Kauno pėstininkų batalioną.“¹² Buvęs bataliono karys Jonas Arlauskas sakė: „Įstojau todėl, kad kovočiau prieš Sovietų Sąjungą, už nepriklausomą Lietuvą. Sovietinės valdžios metais maniau, kad Lietuva nesavarankiška.“¹³ Į Kauno TDA batalioną J. Arlauskas buvo priimtas 1941 m. vasarą. Anatolijus Mataras apie savo stojimo į batalioną priežastis kalbėjo: „Aš, būdamas priešiška nusiteikęs Sovietų Sąjungos ir Raudonosios armijos atžvilgiu, įstojau į baudžiamąjį batalioną, kad padėčiau vokiečiams kovoti prieš Sovietų Sąjungą.“¹⁴ Į PPT batalioną A. Mataras buvo priimtas 1941 m. rugpjūčio 13 d. Jis buvo paskirtas į 7-ąją kuopą (toliau – Kp) eiliniu kovotoju¹⁵. Buvęs bataliono karys Stasys Benzius apie stojimo į tarnybą priežastis sakė: „Prieš prasidedant karui dirbau Kruonyje mokesčių inspektoriumi. 1941 m. birželio 20 d. buvau Kaune mokesčių inspektorių seminaruose. Čia mane užklupo karas. Norėjau išvykti į Kruonį, bet man nepavyko. Sutikau pažįstamą pilietį Riaubą. Jis paklausė, ką ir kur aš veikiu. Jis pasiūlė stoti į atkuriamą buržuazinę Lietuvos kariuomenę. Aš, bū-

damas buržuazinėje santvarkoje išauklėtas, jaučiau tuo laiku pareigą įstoti į Lietuvos kariuomenę.¹⁶ Apie atlyginimą šis buvęs karys kalbėjo: „Tarnaujant batalione Kaune gaudavau 100 ar kiek daugiau markių, o kai gavau puskarininkio laipsnį, gaudavau apie 137 markes. Patikslinu – pradžioje Kaune buvo toks atlyginimas, bet algą gaudavome tarybiniais pinigais: už 1 markę – 10 rublių.“¹⁷ Į Kauno TDA batalioną S. Benzius buvo priimtas 1941 m. birželio 28 d. eiliniu ir paskirtas į 3 Kp eiti raštininko pareigų¹⁸. Iš A. Juodžio, S. Mineikio, J. Arlausko, A. Mataro ir S. Benziaus pasisakymų matyti, kad į savisaugos dalinius juos kreipė patriotinės paskatos, t. y. nepasitenkinimas sovietine okupacija, noras tarnauti Lietuvos karinėse pajėgose, kovoti už nepriklausomybę ir atlikti pareigą Tėvynei.

Yra išlikę toli gražu ne visų Kauno TDA, 1-ajame ir 2-ajame PPT batalionuose tarnavusių karių pasisakymai apie jų stojimo į tarnybą patriotines ar kitokias priežastis. Galimas daiktas, kad, be jau minėtų asmenų, vedami patriotinių polinkių, į tarnybą galėjo stoti ir kiti kariai. Kyla klausimas, ar nesant konkrečių liudijimų galima nustatyti, jog atskiri mūsų krašto gyventojai stojo į Kauno savisaugos batalionus vedami patriotinių motyvų? Psichologas Heinzas Heckhauzenas tvirtina, kad apie elgesį nulemiančias vidines savybes galima spręsti iš to asmens veiksmo atitikimo kitiems veiksams pagal šių veiksmų vienerūšiškumą, pagal šių vienerūšių veiksmų pastovumą asmeniui atsidūrus įvairiose aplinkybėse¹⁹. Šį jo tvirtinimą pritaikius istoriniam aiškinimui, atrodytų, kad teiginys, jog vienas ar kitas asmuo Kauno savisaugos batalionus pasirinko kaip priemonę Tėvynės gynimo, laisvės kovų dalyvio funkcijai atlikti ir savo patriotinėms nuostatoms įgyvendinti, yra teisingas tuo atveju, jeigu patriotinė veikla jiems buvo būdinga tiek iki įstojant į savisaugos dalinius, tiek ir po tarnybos batalione.

Dalies Kauno savisaugos batalionuose tarnavusių ir tiesioginių liudijimų apie stojimą į tarnybą patriotinių paskatų pagrindu nepalikusių karių gyvenimo istorijai būdinga, kad joje tiek iki įstojant į savisaugos batalionus, tiek po tarnybos juose būta įvykių, daugiau ar mažiau liudijančių šių asmenų polinkį į patriotinę veiklą, t. y. veiklą, susijusią su Tėvynės gynimo funkcijos atlikimu. Tie įvykiai ir Kauno savisaugos batalionų kaip priemonės tinkamumas įgyvendinti patriotinius polinkius leidžia teigti, kad karius tarnauti batalionuose skatino patriotinis pradai. Kad dalis jų stojo į batalionus iš patriotinių polinkių, patvirtina tai, jog 1918–1920 m. jie dalyvavo Lietuvos nepriklausomybės kovose. Buvusių karių – karininkų Broniaus Kirkilos, Andriaus Butkūno, Jono Levino, grandinio Stasio Nėniaus – biografiniai duomenys liudija, kad jie dalyvavo kovose už Lietuvos nepriklausomybę, t. y. prieš raudonarmiečius, bermontininkus ir lenkus²⁰. Kad dalis karių stojo į savisaugos batalionus iš patriotinių paskatų, leidžia manyti ir tai, jog nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu jie mokėsi karinio mokymo įstaigose ir įgijo karininko specialybę. Turimais duomenimis, Kauno TDA, 1-ajame ir 2-ajame PPT batalionuose tarnavę karininkai karinį išsimokslinimą teikiančiose švietimo įstaigose buvo įgiję kadrinio ar atsargos karininko kvalifikaciją. Tai, kad šie asmenys pasirinko karininko profesiją, liudija, kad jie buvo linkę prireikus ginti Tėvynę ar atlikti laisvės kovų dalyvio funkciją, jeigu valstybei, tautai kiltų pavojus. Stasio Knezio duomenimis, vokiečių okupacijos laikotarpiu tiek Kauno, tiek kituose lietuvių savisaugos daliniuose tarnavo 541 karininkas²¹. Manytina, kad visų šių karininkų vienas iš stojimo į savisaugos dalinius motyvų buvo patriotizmas, t. y. noras atlikti Tėvynės gynimo funkciją. Dalies savisaugos daliniuose tarnavusių karių polinkį į patriotinę veiklą liudija tai, kad jie,

iki įstudami į Kauno savisaugos batalionus, priklausė Šaulių sąjungai. Ši organizacija pagrindiniu savo uždaviniu laikė Tėvynės gynimą. Šaulių sąjungai priklausė buvę Kauno savisaugos dalinių karininkai Pranas Zelba²², Jonas Klimavičius²³, Jonas Ralys²⁴ ir Povilas Pukys²⁵, buvę puskarininkiai S. Nėnius²⁶, Stasys Bagdonas²⁷ ir Povilas Lupeikis²⁸. Taigi veikiausiai viena iš priežasčių, atvedusių juos į tarnybą batalione, buvo patriotinės paskatos. Kad dalis Kauno savisaugos batalionuose tarnavusių karių buvo linkę į patriotinę veiklą, liudija ir tai, jog jie buvo 1940–1941 m. antisovietinio pasipriešinimo judėjimo dalyviai. Turimais duomenimis, pasipriešinimo judėjime, 1941 m. Birželio sukilime dalyvavo 23 būsimi Kauno savisaugos dalinių kariai – puskarininkiai ir kareiviai Henrikas Aukštaitis²⁹, P. Lupeikis³⁰, Jonas Baranauskas³¹, Leonas Mickevičius³², Henrikas Salelionis³³, S. Nėnius³⁴, Stanislovas Gervinas, A. Juodis, Zigmas Juodis³⁵, S. Mineikis, Anicetas Mažrimas³⁶, karininkai J. Ralys³⁷, Zenonas Kemzūra³⁸, Juozas Krištaponis³⁹, Mykolas Dubinskas⁴⁰, Petras Balsevičius⁴¹, Jonas Marčišauskas⁴², Antanas Laurinavičius⁴³, Andrius Butkevičius-Butkūnas⁴⁴, Andrius Staugaitis⁴⁵, Aleksandras Kemeklis⁴⁶, Julius Mituzas⁴⁷ ir Juozas Ūselis⁴⁸. Vieni iš jų iki sovietinės okupacijos pradžios buvo pagrindžio nariai, kiti sukilimo metu vadovavo partizanų būriams arba buvo eiliniai jų nariai bei dalyvavo koviniuose veiksmuose prieš sovietų režimo šalininkus, raudonarmiečius, treči buvo pasitraukę iš tarnybos Raudonosios armijos (toliau – RA) 29-ajame teritoriniame šaulių korpuse (toliau – ŠTK). Šie karių biografijų duomenys leidžia daryti prielaidą, kad patriotiniai polinkiai atvedė juos ir į tarnybą batalionuose. Kad tokia prielaida pagrįsta, patvirtina A. Juodžio, S. Mineikio, L. Mickevičiaus, J. Arlausko liudijimai, jog jie stojo į savisaugos dalinius iš patriotinių paskatų.

Turimi dalies Kauno TDA, 1-ojo ir 2-ojo PPT batalionų karių biografiniai duomenys liudija, kad šie asmenys buvo linkę į patriotinę veiklą ir potarnybiniame gyvenimo istorijos tarpsnyje. Antai buvusių Kauno savisaugos dalinių karių kpt. P. Pukio⁴⁹, lttn. Z. Kemzūros⁵⁰, lttn. Juozo Barzdos⁵¹, lttn. J. Krištaponio⁵², kpt. J. Ūselio⁵³ ir A. Juodžio⁵⁴ patriotiniai polinkiai pasireiškė ir tuo, kad jie 1944 m. tarnavo gen. Povilo Plechavičiaus vadovaujamoje Vietinėje rinktinėje. Tai savo ruožtu liudija, kad į tarnybą savisaugos daliniuose juos galėjo atvesti patriotizmas. Dalis buvusių Kauno savisaugos dalinių karių, baigiantis vokiečių okupacijai Lietuvoje ir prasidėjus sovietinės okupacijos laikotarpiui, išitraukė į pasipriešinimo judėjimą. Lttn. J. Krištaponis 1944 m. rugpjūčio mėn. pradėjo vadovauti Lietuvos laisvės armijos (toliau – LLA) Ukmergės apskrities 2-ajam rajonui (Taujėnų ir iš dalies Deltuvos vls.). 1944 m. pabaigoje LLA Ukmergės 1-ojo ir 2-ojo rajonų pagrindu buvo suformuota LLA Ukmergės 1-oji apylinkė, kurios vadu tapo J. Krištaponis. NKVD kariuomenė 1945 m. sausio 12 d. Ukmergės aps. Taujėnų vls. Užulėnio miške surengė karinę-čekistinę operaciją, kurios metu žuvo J. Krištaponis ir dar 23 jo būrio partizanai⁵⁵. LLA narys J. Barzda 1944 m. rugpjūčio 19 d. tapo Telšių „Vanagų“ būrio vado pavaduotoju⁵⁶. Jo vadovaujamas desantininkų būrys 1944 m. gruodžio 14 d. išskrido į sovietų kariuomenės užnugarį Žemaitijoje. Leidžiant parašiutininkų desantą, J. Barzda nuskendo Platelių vls. ežere⁵⁷. J. Ūselis antrosios sovietinės okupacijos pradžioje išitraukė į partizaninį judėjimą Ukmergės apskrityje, 1947 m. spalio 7 d. buvo suimtas ir kalinamas⁵⁸.

Apibendrinant galima pasakyti, kad karių gyvenimo iki jiems įstojant į batalioną įvykiai – dalyvavimas Lietuvos nepriklausomybės kovose, narystė Šaulių sąjungoje, karininko specialybė, įgyta tam skirtose mo-

kymo įstaigose, įsitraukimas į 1940–1941 m. ir pokario lietuvių pasipriešinimo judėjimą ir tarnyba gen. P. Plechavičiaus Vietinėje rinktinėje – rodo, jog jie buvo linke į patriotinę veiklą. Tai savo ruožtu liudija, kad į savisaugos dalinius kariai taip pat stojo vedami šių paskatų, nes batalionai, jų įsivaizdavimu, buvo tinkama priemonė patriotiniams siekiams įgyvendinti. Atskirų karių gyvenime patriotinė veikla išryškėjo ne kaip vienkartinis, o kaip pasikartojantis reiškinys. Tai tik sustiprina prielaidos, kad dalis karių stojo į savisaugos dalinius iš patriotinių paskatų, patikimumą.

BEDARBIAI IR KITO DARBO IEŠKOTOJAI

Istorikų darbuose randama žinių, patvirtinančių, kad karininkai norėjo dirbti pagal savo profesiją, gyventi kario gyvenimą, o kartu gauti atlyginimą, būti aprūpinti maistu ir drabužiais⁵⁹. Tai susieja tyrimą su tam tikra Kauno TDA, 1-ajame ir 2-ajame PPT batalionuose tarnavusių karių gyvenimo istorijos kokybe, t. y. darbine veikla. Kiekvienas žmogus, remdamasis savo gyvenimo patirtimi, istorijos ir kitų mokslų žiniomis, pasakys, kad darbinė veikla nuo seniausių laikų iki dabar buvo, yra ir toliau bus žmogaus gyvenimo istorijos sudedamoji dalis, kad noras turėti darbą, gauti atlyginimą visais laikais buvo vienas pagrindinių socialinių suaugusio žmogaus poreikių. Darbinė veikla suteikia pragyvenimo šaltinį – algą, kurią suaugęs asmuo gali panaudoti įvairiems savo gyvenimo poreikiams tenkinti. Kauno TDA, 1-ajame ir 2-ajame PPT batalionuose tarnavusių karių biografijų duomenys liudija, kad į savisaugos batalionus jie stojo būdami suaugę vyrai. Pasitaikė ir vienas kitas septyniolikmetis, kuris pilnametystės sulaukė jau batalione. Tai leidžia manyti, kad kiekvie-

nam kariui kaip suaugusiam asmeniui buvo aktualu save išlaikyti, t. y. turėti darbą, teikiantį pragyvenimo šaltinį. Kyla klausimas: kada galima teigti, kad noras turėti darbą ir gauti už jį atlyginimą tapo vienu iš vidinių veiksnių, skatinančių krašto gyventojus stoti į Kauno savisaugos dalinius? Pagrindinis veiksnys, stumiantis suaugusį žmogų ieškoti darbo, yra jo neturėjimas, t. y. nedarbas. Darbo žmogus ieško ir tada, kai jo netenkinamas turimas darbas. Tad galima tvirtinti, kad norą turėti darbą, gauti atlyginimą galima laikyti stojimo į batalionus priežastimi tuo atveju, jeigu kariai prieš į juos įstodami buvo bedarbiai arba ketino darbą pakeisti. Vadiniai akstinai skatina žmogų atlikti tikslingus veiksmus pasitelkiant tam tikras priemones. Vadinasi, nedarbas arba noras pereiti į kitą darbą gali būti laikomi stojimo į Kauno TDA, 1-ąjį ir 2-ąjį PPT batalionus priežastimi tuo atveju, jeigu šie batalionai atliko darbovietės, t. y. įstaigos, kurioje už atliktą darbą mokamas atlyginimas, funkcijas. Tad ar Kauno TDA, 1-asis ir 2-asis PPT batalionai laikytini kariniais vienetais, atliekančiais darbovietės funkciją? Nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu ginkluotosios pajėgos buvo karininkų ir liktinių puskarininkų darbo vieta. 1941 m. Birželio sukilimo metu suformuota Lietuvos laikinoji vyriausybė, Vilniaus miesto ir srities komitetai siekė atkurti tokią Lietuvos valstybę ir tokią šalies kariuomenę, kokios jos buvo iki sovietinės okupacijos pradžios. Tai savo ruožtu reiškė, jog valstybines institucijas ir kariuomenę norima atkurti ir kaip darboviečių sistemą. Vokiečiai neleido atkurti tokios Lietuvos kariuomenės, kokia ji buvo iki sovietinės okupacijos pradžios. Vietoj karinių struktūrų jie leido lietuviams formuoti savisaugos batalionus. Lietuviai pasinaudojo šiuo leidimu tikėdami, kad savisaugos batalionai ateityje taps atkurtos Lietuvos kariuomenės branduoliu. Laikinoji vyriausybė 1941 m. birželio 27 d. posėdyje nutarė, kad

vokiečių karinės vadovybės Kaune leidimu kariniais pagrindais organizuojamas apsaugos batalionas bus finansuojamas⁶⁰. Tai, kad 1941 m. birželio 28 d. buvo įsteigtas Kauno TDA batalionas, kartu reiškė ir sukuriamas naujas darbo vietas. 1941 m. liepos 5 d. posėdyje Laikinoji vyriausybė patvirtino komendanto Jurgio Bobelio pateiktus Kauno karo komendantūros ir ją sudarančių vienetų etatus. Buvo nustatytos tokios karinėse įstaigose ir štabuose dirbančių pareigūnų laikinosios atlyginimo normos pagal jų einamas pareigas: brigados vadui – 1500 rb, pulko vadui – 1200 rb, atskiro bataliono vadui – 1100 rb, pulko vado pavaduotojui – 1050 rb, bataliono vadui – 950 rb, kuopos vadui – 850 rb, komandos viršininkui – 750 rb, būrio vadui – 700 rb, kuopininkui – 600 rb, būrininkui – 550 rb, skyrininkui – 500 rb, šauliui – 450 rb. Pareigūnai gaudavo ir maisto davinį⁶¹. Vokiečių karinės valdžios potvarkiu 1 reicho markė buvo prilyginta 10 rublių⁶². Tai savo ruožtu leidžia teigti, kad Kauno TDA, 1-ąją ir 2-ąją PPT batalionus galima laikyti darbovietėmis, kuriose už tarnybą buvo mokamas atlyginimas.

Vadinasi, šie batalionai lietuviams kartu buvo ir priemonė įgyvendinti poreikį turėti darbą ir gauti atlyginimą, kuris buvo sužadintas tapus bedarbiais arba panorus pereiti į kitą darbą. Kyla klausimas, kiek buvo tokių asmenų, kurie stojo į savisaugos batalionus norėdami turėti darbą ir gauti už jį atlyginimą. Istorikas R. Zizas tvirtina, kad lietuvių savisaugos daliniuose vokiečių okupacijos laikotarpiu tarnavo 12–13 tūkst. vyrų⁶³. Kaip minėta, į savisaugos dalinius buvo primami suaugę arba netrukus pilnametystės sulaukiantys asmenys, o vienas pagrindinių tokio amžiaus sulaukusių žmonių gyvenimo socialinių poreikių yra turėti darbą ir gauti atlyginimą. Tai leidžia daryti prielaidą, kad į savisaugos dalinius, vedami noro turėti darbą ir gauti atlyginimą, stojo visi iki vieno

12–13 tūkst. karių. Be abejo, jų santykis su šiuo noru buvo nevienodas. Vieniems tai galėjo būti pagrindinis, kitiems – šalutinis stojimo į savisaugos batalionus motyvas. Kauno TDA, 1-ojo ir 2-ojo PPT batalionų, kaip darboviečių, darbuotojus santykinai galima suskirstyti į dvi grupes. Pirmąją sudaro kvalifikuoti specialistai, t. y. karinių išsimokslinimą įgiję darbuotojai; antroji grupė – nekvalifikuoti, be karinio išsimokslinimo asmenys.

Karininkai. Kaip minėta, vokiečių okupacijos laikotarpiu lietuvių savisaugos daliniuose tarnavo 541 karininkas⁶⁴. Karinių išsimokslinimą jie įgijo baigdami carinės Rusijos ar nepriklausomos Lietuvos karo mokyklas. Tik nedidelė jų dalis Karo mokyklą, kol ji dar veikė, baigė jau prasidėjus sovietinei okupacijai. Taigi visose šiose mokyklose mokėsi, profesinę kvalifikaciją įgijo ir karininkai, kurie vėliau tarnavo Kauno TDA, 1-ajame ir 2-ajame PPT batalionuose. Istoriko R. Zizo duomenimis, buvo suformuoti 26 batalionai, juose, kaip minėta, tarnavo 12–13 tūkst. vyrų⁶⁵. Vadinasi, vokiečių okupacijos laikotarpiu savisaugos daliniuose kaip tam tikroje darbovietėje dirbo 541 asmuo, įgijęs karininko kvalifikaciją, o maždaug nuo 11459 iki 12 459 darbuotojų buvo be karininko kvalifikacijos. Karininko kvalifikaciją įgiję asmenys sudarė 4,2–4,5 proc., o jos neįgiję – 95,5–95,8 proc. visų savisaugos batalionuose tarnavusių asmenų. Kauno TDA, 1-ajame ir 2-ajame PPT batalionuose tarnavusių karininkų biografiniai duomenys rodo, kad jie vokiečių okupacijos pradžioje, t. y. savisaugos batalionų formavimosi, stojimo į juos išvakarėse, neturėjo savo karinės kvalifikacijos atitinkančio darbo. Tad jie buvo arba bedarbiai, arba galbūt su karyba nesusijusių darbinės veiklos sričių darbuotojai. Kaip jie į tokią padėtį pateko? Dalis karininkų iki sovietinės okupacijos pradžios buvo nepriklausomos Lietuvos karinių pa-

jėgų aktyviosios karo tarnybos tarnautojai; iki tarnybos Kauno savisaugos batalionuose darbo jie neteko dėl dviejų priežasčių. Pirmoji jų sietina su pirmosios sovietinės okupacijos laikotarpiu, kai buvo naikinama senoji ir formuojama sovietinė administracija, o Lietuvos kariuomenė reorganizuojama į RA 29-ąją ŠTK⁶⁶. Reorganizacijos metu lietuvių karininkai, kurie ateityje tarnaus Kauno TDA, 1-ajame ir 2-ajame PPT batalionuose, buvo atleidžiami iš karo tarnybos. Antai plk. A. Butkevičius-Butkūnas iš tarnybos kariuomenėje buvo atleistas 1940 m. birželio 27 d.⁶⁷, mjr. Kazys Šimkus – 1940 m. liepos 2 d.⁶⁸, j. ltn. Jonas Plungė – 1940 m. liepos 15 d. (vėliau suimtas)⁶⁹, mjr. Antanas Impulevičius – 1940 m. rugsėjo 11 d. (suimtas saugumiečių)⁷⁰, kpt. P. Pukys – 1940 m. spalio 9 d.⁷¹, kpt. B. Kirkilą – 1940 m. rugpjūčio 5 d.⁷², kpt. Juozas Tamošiūnas – 1940 m. gruodžio 20 d.⁷³, ltn. J. Barzda – 1940 m. pabaigoje⁷⁴, ltn. Jurgis Juodis – 1940 m. lapkričio 5 d.⁷⁵ ir t. t. Antroji darbo netekties priežastis sietina su pirmosios sovietinės okupacijos (1940–1941 m.) pabaigos įvykiais, t. y. su mūsų krašte kilusiu 1941 m. Birželio sukilimu, kai vokiečių kariuomenė, padedama sukilėlių, iš Lietuvos išstūmė RA dalinius. Dalis būsimų Kauno TDA, 1-ojo ir 2-ojo PPT batalionų karininkų sovietmečiu iš karo tarnybos RA 29-ajame ŠTK nebuvo atleisti. Jie darbo neteko sukilimo metu pasitraukdami iš korpuso, kuris sykiu buvo ir jų darbovietė. Tai karininkai J. Krištaponis⁷⁶, M. Dubinskas⁷⁷, P. Balsevičius⁷⁸, J. Marcišauskas⁷⁹, Z. Kemzūra⁸⁰, J. Ūselis⁸¹ ir kt. Ltn. Z. Kemzūra 1941 m. liepos 16 d. raporte Kauno komendantui prašė priimti dirbti į komendantūrą, kadangi pabėgo iš Raudonosios armijos ir neturi jokios tarnybos⁸². Rugpjūčio 21 d. Z. Kemzūra buvo atleistas iš ypatingųjų reikalų karininko pareigų Kauno komendantūroje ir perkeltas į 2-ąją PPT batalioną, kur paskirtas 1-osios Kp vadu⁸³. Šie karininkų biografijų duomenys

leidžia tvirtinti, kad noras turėti darbą, gauti atlyginimą buvo vienas iš veiksnių, skatinusių juos stoti į tarnybą Kauno savisaugos batalionuose.

Dalis sovietmečiu iš karo tarnybos atleistų ir kalėjime kalintų karininkų nedarbo našta pajuto išsilaisvinę iš Kauno sunkiųjų darbų kalėjimo. Buvęs šio kalėjimo kalinys j. ltn. J. Plungė tvirtino, kad, karo pradžioje išėjęs iš Kauno sunkiųjų darbų kalėjimo, neturėjo jokių lėšų pragyventi. Po keleto dienų Kaune jis sutiko kpt. B. Kirkilą, su kuriuo anksčiau tarnavo 5-ajame pėstininkų pulke, ir šis papasakojo apie formuojamą TDA batalioną. Po to pokalbio J. Plungė nuėjo į Miškų gatvę, kur buvo formuojamas batalionas, ir parašęs raportą buvo priimtas į jį bei paskirtas būrio vadu⁸⁴.

Dalis Kauno TDA, 1-ajame ir 2-ajame PPT batalionuose, kituose lietuvių savisaugos daliniuose tarnavusių karių buvo baigę nepriklausomos Lietuvos aspirantų kariūnų laidas. Taikos metu tokie kariūnai nebūdavo skiriami į aktyvąją karo tarnybą. Į ją patekdavo tik pavieniai asmenys, kurie šalia atsargos karininko kvalifikacijos dar buvo įgiję ir papildomą (pvz., medicininį), dažniausiai aukštąjį išsimokslinimą. Tad jie bedarbiais tapo kiek kitokiomis aplinkybėmis nei kadriniai kariūnai. Atsargos karininko kvalifikacija taikos metais kariūnams teikė galimybę įsidarbinti lietuvių policijos struktūrose ar civiliais tarnautojais įvairiose įstaigose. Dalis jų bedarbiais tapo šias įstaigas panaikinus ar reorganizavus. Atsargos karininkas j. ltn. Jonas Stankaitis 1941 m. birželio 1 d. įsidarbino 1-ojoje fabrikinio-gamyklinio mokymo mokykloje buhalterio pavaduotoju⁸⁵ ir dirbo čia iki karo pradžios⁸⁶. Vokiečių okupacijos pradžioje tokios mokyklos buvo uždaromos⁸⁷, dėl to J. Stankaitis tapo bedarbiu. Dalis atsargos karininkų neteko darbo savo įstaigose, kai juos suėmė sovietų saugumo pareigūnai. Antai policijoje

dirbęs atsargos ltn. Stepas Paulauskas buvo suimtas 1940 m. liepos 12 d. Suėmimas kartu reiškė ir darbo netektį. Karo pradžioje jis išsilaisvino iš kalėjimo⁸⁸. J. Klimavičius buvo suimtas ir sykiu neteko darbo 1940 m. gruodžio 24 d. Jis buvo apkaltintas tuo, kad nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu dirbo Kudirkos Naumiesčio politinėje policijoje ir persekiojo komunistus. Karo pradžioje J. Klimavičius išsilaisvino iš kalėjimo⁸⁹. Reikia pažymėti, kad J. Klimavičiaus ir S. Paulausko tapimo bedarbiais aplinkybės skyrėsi nuo J. Stankaičio aplinkybių, nes pirmieji du bedarbiais tapo išsilaisvinę iš kalėjimo. Kaip matyti, atsargos karininkų biografiniai duomenys leidžia tvirtinti, kad dėl nedarbo atsiradęs noras turėti darbą ir gauti atlyginimą buvo vienas iš veiksnių, skatinusių juos stoti į tarnybą savisaugos batalione. J. Stankaitis kalbėjo: „Toku būdu, prasidėjus karui, aš likau be darbo. Iki 1941 m. liepos mėnesio pradžios, tikslios datos neprisimenu, aš ieškojau darbo, bet negalėjau gauti. Tuomet aš sužinojau, kad steigiamas koks tai batalionas Kaune. Aš, kaip buvęs buržuazinės Lietuvos kariuomenės atsargos karininkas, nuėjau į to bataliono štabą, kuris buvo Šaulių sąjungos namuose. Tenai kreipiausi į raštininką, pareikšdamas norą stoti į batalioną.“⁹⁰ Į Kauno TDA batalioną jis buvo priimtas liepos 5 d. J. Stankaičiui buvo nustatytas jaunesniojo leitenanto laipsnis, ir jis tapo 6-osios Kp būrio vadu⁹¹. Apibendrinant galima pasakyti, kad visi 541 lietuvių karininkas, kurie tarnavo lietuvių savisaugos daliniuose, savisaugos batalionų suformavimo, įstojimo į juos išvakarėse buvo asmenys, negalintys savo karinės kvalifikacijos panaudoti darbinėje veikloje. Taip atsitiko dėl to, kad nustojo egzistavusios jų darboviečių funkcijas atliekančios karinės struktūros. Tad jie galėjo būti arba bedarbiai, arba su karyba nesusijusių darbinės veiklos sričių darbuotojai.

Nekvalifikuoti darbuotojai. Antroji Kauno TDA, 1-ajame ir 2-ajame PPT batalionuose tarnavusių karių grupė buvo nekvalifikuoti, t. y. be karinio išsimokslinimo, įgyjamo karinio mokymo įstaigose, asmenys. Kaip minėta, tokių lietuvių savisaugos daliniuose galėjo būti nuo apie 11 459 iki apie 12 459 karių. Jie sudarė 95,5–95,8 proc. visų savisaugos batalionuose tarnavusių karių. Turimi Kauno TDA, 1-ojo ir 2-ojo PPT batalionų karių biografiniai duomenys liudija, kad antrajai grupei priskirtini asmenys iki pradėdami tarnauti batalionuose dirbo samdomais žemės ūkio, gamybinės veiklos ar paslaugų srities darbininkais. Kai kuriems jų buvo pavykę tapti žemesniojo rango tarnautojais. Prasidėjus karui dalis jų bedarbiais veikiausiai tapo dėl to, kad, Lietuvoje vykstant visuomeninio gyvenimo pokyčiams, nustojo veikusios arba buvo reorganizuotos sovietmečiu jiems pragyvenimo šaltinį teikusios darbovietės. Antai Povilas Steponkus nuo 1941 m. balandžio mėn. iki karo pradžios dirbo Šiauliuose teikintoju, bet prasidėjus vokiečių okupacijai buvo atleistas⁹². Jis kalbėjo: „1941 m. birželio pabaigoje vokiečiai okupavo Lietuvą ir aš buvau atleistas iš darbo. Ieškodamas darbo, 1941 m. rugpjūčio mėn. aš atvykau į Kauną, kur sužinojau, kad vokiečiai formuoja savisaugos batalionus. Aš nusprendžiau įstoti į batalioną.“⁹³ Į Kauno TDA batalioną P. Steponkus buvo priimtas 1941 m. liepos 28 d. Jis buvo paskirtas eiliniu į 2-ąją Kp eiti šaulio pareigų⁹⁴. Buvęs savisaugos bataliono karys Pranciškus Pašakarnis 1941 m. gegužės mėn. Kaune įstojo į vairuotojų kursus. Gali būti, kad šie kursai jam laidavo pragyvenimo šaltinį. Ten mokantis prasidėjo karas⁹⁵, kursai nustojo veikti, ir P. Pašakarnis liko be pragyvenimo šaltinio, t. y. tapo bedarbiu. Tai paskatino jį stoti į savisaugos batalioną. Jis pasakojo: „1941 m., maždaug liepos pradžioje, Kaune sutikau pažįstamą pagal

buvusį darbą Radviliškio [...] fabrike Šimonį, vardas lyg tai Jonas. Jis man, kaip neturinčiam darbo, pasiūlė stoti tarnauti į organizuojamą savisaugos batalioną. Pasakė, kad jis ir jo brolis [...] tarnauja tame batalione. Aš su jo pasiūlymu sutikau ir tokiu būdu pakliuvau į minimą batalioną.⁹⁶ Į Kauno TDA batalioną P. Pašakarnis buvo priimtas 1941 m. liepos 3 d. Nustačius jaunesniojo puskarininkio laipsnį, jis buvo paskirtas į 1-ąją Kp eiti skyrininko pavaduotojo pareigų⁹⁷. Buvęs karys Matas Lekavičius sovietmečiu dirbo konduktoriumi. Šio darbo jis neteko prasidėjus vokiečių okupacijai. Jis sakė, kad į batalioną stojęs dėl prastų materialinių sąlygų ir mažo uždarbio, o batalione sąlygos buvo neblogos, kariai gaudavo aprangą ir atlyginimą⁹⁸. Į PPT batalioną M. Lekavičius buvo priimtas 1941 m. rugpjūčio 9 d. Nustačius grandinio laipsnį, jis buvo paskirtas į 7-ąją Kp šauliu⁹⁹. Buvęs karys Baltrus Simanavičius kalbėjo, kad iki prasidedant karui dirbo Kauno geležinkelio darbininku. Vėliau jis darbo neteko ir gyveno Aukštosios Panemunės miestelyje¹⁰⁰. Į savisaugos batalioną stojo dėl materialinės naudos: bataliono nariai buvo maitinami, gaudavo aprangą, jaunesniesiems puskarininkiams buvo mokama po 140 markių¹⁰¹. Į PPT batalioną B. Simanavičius buvo priimtas 1941 m. rugpjūčio 21 d. Nustačius jaunesniojo puskarininkio laipsnį, jis buvo paskirtas į 2-ąją Kp kovotoju¹⁰². S. Nėnius sovietinės okupacijos laikotarpiu dirbo Kazlų Rūdos lentpjūvėje ir kitur¹⁰³. Prasidėjus karui, tapo sukilimo dalyviu. Šis jo gyvenimo įvykis atsiejo jį nuo darbinės veiklos. Į senąją darbo vietę jis arba nepanoro sugrįžti, arba negalėjo to padaryti jai nustojus veikti arba ją reorganizavus. Apie stojimo į batalioną priežastis S. Nėnius kalbėjo: „Maniau, kad [...] gausiu gerą atlyginimą ir nemokamai uniformą.“¹⁰⁴ Į Kauno TDA batalioną S. Nėnius buvo priimtas 1941 m. liepos 3 d. Nustačius grandinio laipsnį, jis buvo paskirtas į 1-ąją Kp šauliu¹⁰⁵.

Duomenys rodo, kad tarp stojusiųjų į batalionus buvo ir tokių, kurių netenkino turimas darbas. Noras keisti darbą yra susijęs su poreikiu turėti darbą ir gauti atlyginimą. Karo pradžioje Stasys Čėpla su pažįstamu iš savo gyvenamosios vietovės atvyko į Kauną ir susirado darbą artilerijos arsenale šaltkalviu. Taisydamas ginklus jis dažnai susitikdavo su Kaune organizuojamų įvairių karinių dalinių kareiviais. Jie įkalbėjo S. Čėplą, kaip tarnavusį Lietuvos kariuomenėje ir turintį grandinio laipsnį, stoti į vieną iš savisaugos batalionų. Apie 1941 m. rugpjūčio mėn. jis įstojo į batalioną¹⁰⁶.

Tarp antrajai grupei priskirtinų asmenų buvo ir tokių, kurie bedarbiais tapo jų darbinei veiklai nutrūkus sovietmečiu dėl įkalinimo kalėjime. Prasidėjus karui, jie išsilaisvino iš Kauno sunkiųjų darbų kalėjimo ir, šalia noro atsisteisti su savo nelaimių kaltininkais, pajuto ir bedarbio naštą. Taip nutiko bataliono kariam Leonui Stonkui ir Petrui Andriuškevičiui¹⁰⁷. Darbo neturėjimas, noras jį turėti ir gauti atlyginimą skatino juos stoti į tarnybą Kauno savisaugos daliniuose. L. Stonkus kalbėjo: „Kada vokiečių kariuomenė išvadavo mane iš Kauno kalėjimo, aš susiruošiau eiti namo į Darbėnus, tačiau nuo Jonavos grįžau atgal. Į Kauną grįžau todėl, kad žinojau, jog Darbėnuose manęs, be vargo, niekas nelaukia. Kaune galvojau rasti bet kokią darbą. Kokį – nesvarbu, kad galėčiau prasimaitinti. Čia aš perskaičiau kokį tai skelbimą. To skelbimo teksto dabar nepamenu. Jame buvo rašoma, kad formuojamas savanorių batalionas ir į jį yra priimami visi, kurie pareiškia tam norą. Apie tai, kokių tikslų formuojamas tas batalionas, skelbime rašoma nebuvo. Aš galvojau, jog teks saugoti įvairius objektus nuo galimo tarybinių partizanų ar sabotuotojų užpuolimo.“¹⁰⁸ L. Stonkus į Kauno TDA batalioną buvo priimtas 1941 m. birželio 30 d. Nustačius jaunesniojo karininko laipsnį, jis

buvo paskirtas į 2-ąją Kp šaulių¹⁰⁹. Petras Andriuškevičius prisiminė: „1941 metais aš gyvenau Kaune, bet gero darbo neturėjau. Tų pačių metų birželio mėn. Kaune sutikau savo pažįstamą Bronių Leščinską, kuris patarė įstoti į taip vadinamą savisaugos batalioną. Aš kartu su Leščinsku nuėjau į Miškų gatvę, kur buvo organizuojamas [...] taip vadinamas savisaugos batalionas.“¹¹⁰ Į Kauno TDA batalioną P. Andriuškevičius buvo priimtas 1941 m. liepos 3 d. Nustačius grandinio laipsnį, jis buvo paskirtas į 2-ąją Kp taikytoju¹¹¹.

NUSKRIAUSTIEJI

Sovietų Sąjungai 1940 m. vasarą okupavus ir aneksavus Lietuvą, prasidėjo jos visuomeninio gyvenimo, t. y. politinės, ekonominės, kultūrinės ir kitų sričių, sovietizacija. Jau pirmosiomis sovietų režimo dienomis buvo pradėti represuoti mūsų krašto gyventojai. Daugelis jų sovietmečiu neteko palankių gyvenimo sąlygų. Dauguma tų mūsų krašto gyventojų, kuriuos papiktino okupacija ir aneksija, sovietizaciją daugiau ar mažiau vertino kaip jiems patiems ar jų bendrijos nariams padarytą skriaudą. Skriaudos formų buvo gana daug. Nuskriausti nesijautė nebent tik toji gyventojų mažuma, kuriai priklausė komunistai ir komjaunuoliai, simpatizuojantys bolševikinei ideologijai. Istorikų darbuose galima rasti žinių, kad lietuvių savisaugos batalionuose buvo asmenų, kurie nukentėjo per pirmąją sovietinę okupaciją: buvo kalinami priverčiamojo darbo įstaigose, kalėjimuose, buvo ištremti jų artimieji. Šie asmenys pasikeitus aplinkybėms norėjo atsiteisti su savo skriaudikais¹¹². Tai tyrimą susieja su tam tikra Kauno TDA, 1-ajame ir 2-ajame PPT batalionuose tarnavusių karių gyvenimo istorijos kokybe, t. y. pirmosios sovietinės okupacijos laikotarpiu patirtomis

skriaudomis. Kyla klausimas, kada galima laikyti, kad skriauda, noras atsiteisti su skriaudikais tapo vienu iš veiksnių, skatinančių dalį krašto gyventojų stoti į Kauno savisaugos batalionus? Pirmiausia taip būtų galima teigti tuo atveju, jeigu savisaugos batalionai atliko priemonės, teikiančios galimybę atsiteisti su skriaudikais, funkciją. O tokią funkciją batalionai atliko dėl to, kad iš dalies jie ir atsirado kaip lietuvių 1940–1941 m. antisovietinio pasipriešinimo judėjimo siekio atkurti nepriklausomą Lietuvos valstybę, valdžios įstaigas, krašto apsaugos institucijas ir ginkluotąsias pajėgas rezultatas. Dėl to ir savisaugos batalionų veikla įgavo antisovietinį pobūdį, taigi buvo nukreipta prieš skriaudikus – Sovietų Sąjungą, komunistus, komjaunuolius, kitus sovietų režimą Lietuvoje palaikančius asmenis.

Tai, kad Kauno savisaugos daliniai tapo priemone, teikiančia galimybę atsiteisti su skriaudikais, leidžia manyti, kad lietuviai galėjo stoti į juos patirtos skriaudos pagrindu tuo atveju, jeigu jie okupacijos laikotarpiu buvo nukentėję nuo sovietų režimo. Nukentėjusiais nuo sovietų režimo šiuo atveju galima laikyti nepriklausomos Lietuvos kariuomenės karininkus, kurie sovietmečiu buvo atleisti iš tarnybos kariuomenėje. Atleidimas iš kariuomenės reiškė, kad jų karjera sužlugdyta. Kaip pavyzdį galima pateikti šiuos faktus. Kauno 8-ojo pėstininkų kungaikščio Vaidoto pulko vadas plk. A. Butkevičius-Butkūnas (g. 1890 m. balandžio 19 d.) iš tarnybos kariuomenėje buvo atleistas 1940 m. birželio 27 d.¹¹³ Tuo metu jam buvo 50 metų. Jis, turėdamas pulkininko laipsnį, galėjo tarnauti Lietuvos ginkluotosiose pajėgose iki 1946 m., t. y. dar šešerius metus. Mjr. K. Šimkus (g. 1905 m. rugsėjo 8 d.) 1940 m. liepos 2 d. buvo atleistas iš 4-osios bombonešių eskadrilės vado pareigų¹¹⁴. Atleidimo dieną jam buvo 34-eri metai. Jis, turėdamas majoro laipsnį, tikrojoje karo tarnyboje ga-

lėjo tarnauti iki 1956 m. rugsėjo 8 d., t. y. dar apie šešiolika metų, iki jam būtų suėję 51-eri. Mjr. A. Impulevičius (g. 1907 m. sausio 28 d.) 1940 m. liepos 27 d. buvo paskirtas Šaulių sąjungos Likvidacinės komisijos pirmininku, o 1940 m. rugsėjo 11 d. suimtas sovietų saugumo¹¹⁵. Tada jis buvo 33-ųjų. Vadinas, turėdamas majoro laipsnį, jis galėjo tarnauti tikrojoje karo tarnyboje dar aštuoniolika metų, t. y. iki 1958 m. sausio 28 d. Kpt. B. Kirkila (g. 1902 m. birželio 2 d.) 1940 m. liepos 15 d. iš 5-ojo pėstininkų pulko buvo perkeltas į tikrosios karo tarnybos rezervą¹¹⁶, o 1940 m. rugpjūčio 5 d. atleistas iš tarnybos kariuomenėje¹¹⁷. Atleidimo dieną jis buvo 38-erių metų amžiaus. Kapitonu tikrojoje karo tarnyboje jis galėjo tarnauti dar devynerius metus, t. y. iki 1949 m. birželio 2 d. Panašių faktų būtų galima pateikti ir daugiau.

Dalis būsimų Kauno TDA, 1-ojo ir 2-ojo PPT batalionų karių nukentėjusiais nuo sovietų režimo asmenimis laikytini dėl to, kad buvo represuoti sovietų saugumo, t. y. suimti už savo antisovietinę veiklą nepriklausomos Lietuvos ar sovietinės Lietuvos laikotarpiais. Antai J. Ralys už dalyvavimą organizuotame antisovietinio pasipriešinimo judėjime buvo suimtas 1941 m. gegužės 28 d. Lyduvėnų geležinkelio stotyje. Iš ten jis buvo nuvežtas į Kauną ir uždarytas į kalėjimą. J. Ralio baudžiamąją bylą tyrė LSSR NKGB padalinys¹¹⁸. A. Impulevičių LSSR NKVD 3-iojo skyriaus 2-ojo poskyrio pareigūnai suėmė 1940 m. rugsėjo 11 d.¹¹⁹ Jis buvo kaltinamas tuo, kad, dirbdamas Generalinio štabo 2-ajame skyriuje, vykdė žvalgybos darbą, nukreiptą prieš SSRS. Jam buvo pateiktas kaltinimas pagal RSFSR Baudžiamojo kodekso (toliau – BK) 58-ojo straipsnio b punktą¹²⁰. LSSR NKVD UGB 2-ojo skyriaus pareigūnai J. Klimavičių suėmė 1940 m. gruodžio 24 d.¹²¹ Jis buvo kaltinamas tuo, kad nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu dirbo Kudirkos Naumiesčio politinėje policijoje ir persekiojo komunis-

tus. Jam buvo pateiktas kaltinimas pagal RSFSR BK 58-ojo straipsnio 13-ąją dalį¹²². Juozą Surmą 1940 m. gruodžio 15 d. suėmė Baltarusijos SSR NKVD 106-ojo pasienio būrio 5-ojo skyriaus pareigūnai. Kaltinamas jis buvo tuo, kad, užverbuotas vokiečių žvalgybos, rinko duomenis apie Raudonąją armiją ir dažnai kirsdavo Vokietijos sieną. Jam buvo pateiktas kaltinimas pagal RSFSR BK 58-ojo straipsnio 6-ąją dalį¹²³. Kaltinimas pagal RSFSR BK 58-ąjį straipsnį reiškė, kad šie asmenys buvo priskirti politinių kalinių kategorijai. Tiriant šių asmenų baudžiamąsias bylas, jiems buvo taikomos fizinio poveikio priemonės. Mjr. A. Impulevičius, būdamas Kauno TDA bataliono vado pavaduotoju, 1941 m. liepos 28 d. raporte Kauno komendantui kpt. Stasiui Kviecinskui rašė, kad VSD kalėjime išsėdėjo devynis su puse mėnesio, o iš jo išėjęs, nelaukdamas raginimo, pats įstojo į TDA batalioną, nors ir jautė, kad sveikata ir nervai labai pašliję. Dėl šios priežasties jis prašė išleidžiamas penkioms savaitėms atostogų sveikatai pataisyti¹²⁴. Komendantas į tai atsižvelgė ir jam suteikė atostogas¹²⁵. J. Klimavičius 1943 m. liepos mėn. spaudoje prisiminė, kad keliolika mėnesių buvo sovietų tardomas, mušamas ir sadistiškai kankinamas. Tardymą baigus, byla buvo perduota karo tribunolui. Šis 1941 m. balandžio 11 d. (Didįjį penktadienį) posėdžiavo Kaune, Dzūkų g. 2, pripažino jį kaltu dėl kontrrevoliucinės veiklos ir nuteisė mirties bausme – sušaudyti. Sprendimui apskūsti buvo duotos 72 valandos. J. Klimavičius įteikė kasacinį skundą. Už tai, kad skundą įteikė per vėlai, vienas iš čekistų smogė jam į veidą¹²⁶. Jau tarnaudamas batalione, J. Klimavičius 1941 m. lapkričio 4 d. raporte rašė, kad 1940 m. gruodžio 24 d. buvo čekistų suimtas ir pasodintas į Kauno sunkiųjų darbų kalėjimą. Sovietų karo tribunolo už „kontrrevoliucinę“ veiklą nubaustas mirties bausme, 47 dienas išbuvo mirtininku. Dėl to

jam buvo pairę nervai, tad, 1941 m. birželio 24 d. išėjęs iš kalėjimo, buvo išsiųstas į Raudonojo Kryžiaus ligoninę Birštone pataisyti sveikatos¹²⁷. J. Ralys po karo tvirtino, kad pirmosios sovietinės okupacijos laikotarpiu per tardymą patyrė fizinę prievartą¹²⁸.

Apibendrinant galima pasakyti, kad biografiniai duomenys liudija, jog visiems minėtiems asmenims buvo padaryta skriauda juos atleidžiant iš tarnybos kariuomenėje ir sužlugdant jų karjerą arba juos suimant ir įkalinant Kauno sunkiųjų darbų kalėjime. Kartu reikia pažymėti, kad skriaudų, sovietmečiu padarytų kariams, vėliau tarnavusiems Kauno savisaugos daliniuose, įvairovė galėjo būti gerokai didesnė. Skriauda, noras atsisteisti su nelaimių kaltininkais buvo vienas vidinių akstinių, skatinusių juos tarnauti Kauno savisaugos daliniuose. Antai J. Ralys stojimo į savisaugos dalinį išvakarėse apie savo būseną išėjus iš kalėjimo kalbėjo: „Pirmiausia aš buvau [...] įskaudintas, kad 1941 m. mane suėmė sovietinės valdžios organai, šį suėmimą aš laikiau neteisingu. Antra, aš maniau, kad sovietinės valdžios organai prieš lietuvius naudojo dideles represijas. Šios priežastys sukėlė mano pasipiktinimą ir aš nutariau kovoti prieš sovietinę valdžią.“¹²⁹ Panašiai savo būklę apibūdino ir J. Surmas. Vienas jį pažinojęs asmuo pasakojo: „Kada jis po išlaisvinimo iš kalėjimo atvažiavo iš Kauno, Surmas pyko ant sovietų valdžios, ant komunistų dėl to, kad kalėjime su juo blogai elgėsi. Be to, pyko dar ir dėl to, kad sovietinė valdžia išvežė jo tėvus į Sovietų Sąjungos gilumą.“¹³⁰

NESAUGIEJI

Pasaulio istorijoje yra daug pavyzdžių, kai praeityje pavieniai asmenys ar jų grupės pasijusdavo nesaugūs dėl politinių, ekonominių ar kitų visuomeninių veiksnių. Jiems grės-

davo prarasti palankias gyvenimo pozicijas, represijos, mirtis ar kiti neigiami padariniai. Tai juos skatindavo ieškoti būdų, priemonių išvengti blogesnio likimo. Vokiečių okupaciją Lietuvoje taip pat galima laikyti laikotarpiu, kai mūsų krašto gyventojai dėl įvairių priežasčių pasijuto nesaugūs. Lietuvos žydai jautėsi nesaugūs dėl to, kad antisemitizmas buvo sudedamoji nacių režimo politikos dalis. Žydai buvo persekiojami ir naikinami. Dalis jų, siekdami išvengti žūties, bėgo iš getų ir įsitraukė į partizaninį judėjimą, ieškojo kitų būdų išlikti gyvi. Istorikų darbai vokiečių okupacijos tema leidžia manyti, kad lietuvių tautinės bendrijos nariai nesaugūs pasijuto dėl nacių režimo nenoro suteikti jų bendrijai suverenių galių, taip pat dėl ekonominės politikos, krašto germanizacijos, represijų ir kt. Dėl tų pačių priežasčių nesaugūs galėjo pasijusti ir tie lietuvių tautinės bendrijos nariai, kurie tarnavo tiek Kauno, tiek kituose lietuvių savisaugos batalionuose. Tarnyba Kauno savisaugos daliniuose teikė jiems galimybę išvengti blogesnio likimo.

Prisitaikėliai. Praeityje galima aptikti daugybę pavyzdžių, kai valdžią į savo rankas paėmusi politinė jėga pradeda persekioti savo oponentus, ankstesnio politinio režimo lyderius ir šalininkus. Toks pavyzdys yra ir vokiečių okupacijos Lietuvoje laikotarpis, kai kraštą valdė vokiečių administracija kartu su jai pavaldžiomis 1941 m. Birželio sukilimo metu ir po jo susiformavusiomis lietuvių valdžios įstaigomis. Šių įstaigų pareigūnus vienijo priešiškus Sovietų Sąjungai ir bolševizmui. Tikėtina, kad dėl šios priežasties vokiečių okupacijos pradžioje nesaugiai pasijuto tie asmenys, kurie sovietmečiu buvo režimo šalininkai. Tai, kad jie iš tiesų buvo nesaugūs, leidžia manyti aplinkybė, jog visą vokiečių okupacijos laikotarpį buvo persekiojami komunistai, komjaunuoliai ir kiti sovietų režimą palaikantys asmenys. Vieni jų buvo sušaudyti, kiti įkalinėti. Turimi

biografiniai duomenys leidžia teigti, kad dalis mūsų krašto gyventojų stojo į Kauno savisaugos dalinius, nes pasijuto nesaugūs, kadangi 1940–1941 m. buvo lojalūs sovietiniam režimui. Antai buvęs karys Jonas Davalga prisidėjo prie kolūkių steigimo, buvo kolūkio pirmininku. Jau tarnaudamas batalione jis vienam savo pažįstamui kalbėjo į batalioną įstojęs bijodamas atsakomybės už savo kaip kolūkio pirmininko veiklą¹³¹. Į Kauno TDA batalioną J. Davalga buvo priimtas 1941 m. liepos 21 d. Nustačius eilinio laipsnį, jis paskirtas į 1-ąją Kp eiliniu¹³². J. Davalga sakė, kad ten gaudavęs 30–50 markių atlyginimą¹³³. Kad buvęs karys Juozas Knyrimas buvo pritapęs prie sovietų režimo, rodo faktas, kad jis buvo Kazio Sutkaus vadovaujamos Lekėčių žemdirbių profsąjungos Revizijos valdybos nariu. Taip pat J. Knyrimas pasirašė dokumentus, kad būtų ištremti Lekėčių k. gyventojai eigulys Jonas Rakauskas, Pranas Bastys, Norbertas Mikuckis ir Antanas Povilaitis¹³⁴. J. Knyrimas teigė įstojęs į batalioną baimindamasis, kad dėl savo sovietinės veiklos bus suimtas ir sušaudytas Lekėčių apylinkėse veikusių partizanų¹³⁵. Į Kauno TDA batalioną J. Knyrimas buvo priimtas 1941 m. birželio 29 d. Nustačius jaunesniojo puskarininkio laipsnį, jis tapo 1-osios Kp skyrininku¹³⁶. Buvusio kario Juozo Aleksyno pritapimą prie sovietų režimo rodo faktas, kad jis 1941 m. vasario mėn. buvo paskirtas Makrickų k. seniūnu, priklausė Gudelių vls. žemės ūkio darbininkų profsąjungos vietos komitetui, buvo profsąjungos sekretoriumi. Šias pareigas jis ėjo iki prasidedant karui¹³⁷. 1941 m. vasario 2 d. įvykusiame Lietuvos liaudies pagalbos ir profsąjungos Gudelių skyriaus narių visuotiniame susirinkime buvo svarstoma, ką daryti, kad vietinėse įstaigose neliktų netinkamų asmenų. Buvo kalbama, kad iš einamų pareigų būtina pašalinti partijai nepritariančius asmenis, ramybės drums-

tėjus, chuliganiškų polinkių asmenis, tautininkus, jaunalietuvičius, šaulius ir atsargos karininkus¹³⁸. Tame susirinkime J. Aleksynas pasiūlė pašalinti visus, kurie pragyvena iš ūkio, ir jų vietas pavesti tiems, kurie neturi pragyvenimo šaltinio¹³⁹. Pačioje vokiečių okupacijos pradžioje J. Aleksynas baiminosi būti suimtas už savo sovietinę veiklą, todėl nuvykęs į Kauną įstojo į savisaugos batalioną¹⁴⁰. Į Kauno TDA batalioną J. Aleksynas buvo priimtas 1941 m. liepos 9 d. Nustačius jaunesniojo puskarininkio laipsnį, jis tapo 1-osios Kp šauliu¹⁴¹. Buvusio kario Jurgio Vosylius pritapimą prie sovietų režimo rodo faktas, kad jis buvo Kauno „Valgio“ tresto profsąjungos komiteto pirmininkas¹⁴². Vokiečių okupacijos pradžioje jis įstojo į batalioną, nes dėl sovietmečių eitų pareigų buvo ieškomas vokiečių gestapo ir bijojo būti suimtas¹⁴³. Į Kauno TDA batalioną J. Vosylius buvo priimtas 1941 m. birželio 30 d. Nustačius grandinio laipsnį, jis tapo 3-iosios Kp šauliu¹⁴⁴. Buvęs karys Kazys Zinkevičius apie stojimo į tarnybą batalione aplinkybes ir priežastis kalbėjo: „1940–1941 m. aš buvau Žiežmarių vls. Mopro pirmininku ir pirmomis karo dienomis išgirdau kalbas, kad baltaraiščiai nori už tai mane suimti. Aš norėjau Kaune įsidarbinti gaisrinėje, tačiau ten nepavyko. Eidamas Laisvės alėja pastebėjau kariuomenės uniformą. Aš jų paklausiau, kas tai per kariuomenė? Jie atsakė, kad kuriama Lietuvos kariuomenė ir į ją renkami savanoriai. Kadangi neturėjau darbo, ir aš nutariau stoti į tą kariuomenę.“¹⁴⁵ „1940 m. buvau išrinktas Žiežmarių vls. Mopro organizacijos pirmininku, sekretoriumi buvo Zigmas Lukševičius [...]. Karo pradžioje, bijodamas, kad už tai manęs nesuimtų buržuaziniai nacionalistai, išvykau į Kauną ieškoti darbo, kad tėviškėje negyventi. Kaune sužinojau, kad steigama Lietuvos kariuomenė. Aš užėjau Laisvės alėjon, numerio neprisimenu, ir

sutikau ltn. Barzdą, kurį pažinojau iš tarnybos buržuazinės Lietuvos kariuomenėje. Jis tarnavo antrame pėstininkų pulke ir buvo kulkosvaidininkų būrio vadas. Barzda mane taip pat pažinojo. Barzda man pasiūlė įstoti į batalioną, kuris organizuojamas vidaus tvarkai palaikyti.¹⁴⁶ Į Kauno TDA batalioną K. Zinkevičius buvo priimtas 1941 m. liepos 16 d. Nustačius jaunesniojo puskarininkio laipsnį, jis tapo 3-iosios Kp taikytoju¹⁴⁷. Buvęs karys Juozas Vuosaitis apie stojimo į batalioną priežastis pasakojo: „Aš nutariau stoti į savisaugos batalioną dėl to, kad galėčiau saugiau gyventi. Aš sovietinės valdžios metais dirbau durpyne, buvau profsąjungos narys ir bijojau, kad vokiečiai nepatrauktų atsakomybės. Nutariau išpirkti kaltę prieš juos ir 1941 m. liepos mėn. kreipiausi į priimamąjį punktą.“¹⁴⁸ Į Kauno TDA batalioną J. Vuosaitis buvo priimtas 1941 m. liepos 25 d. Nustačius eilinio laipsnį, jis tapo 2-osios Kp šauliu¹⁴⁹. Buvęs karys Aleksas Raižys sovietinės okupacijos metais buvo paskirtas priešgaisrinės apsaugos viršininku¹⁵⁰. Tai tapo jo stojimo į batalioną priežastimi. Jis kalbėjo: „Kuomet 1941 metų vasarą prasidėjo karas ir Kauną okupavo vokiečiai, vietiniai Petrašiūnų baltaraiščiai pradėjo mane taisyti ir tardyti, kodėl aš buvau paskirtas priešgaisrinės apsaugos viršininku. Norėdamas apsidrausti nuo galimų nemalonumų įstojau į [...] savisaugos batalioną, kuris tuomet buvo susikūręs Kauno mieste.“¹⁵¹ Stodamas į batalioną jis nežinojo, kad reikės dalyvauti žmonių žudynėse: „Būnant batalione sužinojau, kad mūsų trečioji kuopa, kuriai vadovavo karininkai Dagys, Norkus, Jakubauskas, Pauliukonis, naudojama tarybinių piliečių šaudymui.“¹⁵² Į PPT batalioną A. Raižys buvo priimtas 1941 m. rugpjūčio 13 d. Nustačius eilinio laipsnį, jis buvo paskirtas į 3-iąją Kp kovotoju¹⁵³.

Karo belaisviai. Dalis būsimų Kauno savisaugos batalionų karių nesaugūs pasiju-

to dėl to, kad pirmosios sovietinės okupacijos laikotarpiu tarnavo RA 29-ajame ŠTK ir karo pradžioje tapo karo belaisviais. Vokietijos vyriausiosios ginkluotųjų pajėgų vadovybės 1941 m. birželio 16 ir rugsėjo 8 d. direktyvos numatė griežtą, negailestingą elgesį su sovietiniais karo belaisviais. Šios direktyvos prieštaravo Ženevos konvencijai, apibrėžiančiai elgesį su karo belaisviais. Vokietmečiu Vilniuje, Kaune, Alytuje, Naujojoje Vilnioje, Šiauliuose ir kitose Lietuvos vietovėse veikė karo belaisvių stovyklos. Dėl prastos mitybos, blogų kalinimo sąlygų, ligų, prastos ligonių slaugos, mušimų mirė ar buvo nužudyta stovykloje Nr. 366 (Kauno VI fortas) 35 tūkst., stovykloje Nr. 343 (Alytus) ne mažiau kaip 35 tūkst., Naujosios Vilnios stovykloje 13 tūkst., stovykloje Nr. 361 (Šiauliai) 22 560 karo belaisvių. Iš viso Lietuvos karo belaisvių stovyklose mirė, buvo sunaikinta nuo 165 iki 230 tūkst. žmonių¹⁵⁴.

Lietuvos laikinoji vyriausybė rūpinosi, kad RA 29-ajame ŠTK tarnavę, vokiečiams į nelaisvę patekę lietuviai kariai būtų paleisti. Vokiečiai sutiko paleisti dalį belaisvių. Kitiems buvo iškelta sąlyga tarnauti pagalbinėje vokiečių kariuomenės tarnyboje arba eiti į rusų belaisviams skirtas stovyklas¹⁵⁵. Dalis karo belaisvių lietuvių saugūs galėjo pasijusti tik įstoję į savisaugos batalionus. Buvęs karys Jonas Šalčiūnas sovietinės okupacijos laikotarpiu tarnavo sanitaru instruktoriumi 215-ajame pėstininkų pulke, kuris buvo dislokuotas Pabradėje¹⁵⁶. Prasidėjus karui, jis su pulku traukėsi į rytus Velikije Lukų kryptimi. Ties Neveliu, Idricos geležinkelio stotyje, pulką apsupo vokiečiai. Daug karių žuvo, kiti buvo paimti nelaisvę. J. Šalčiūnas su kitais belaisviais atsidūrė Sebežo karo belaisvių stovykloje. Čia jis ėjo felčerio pareigas, gydė sužeistus karius. 1941 m. rugpjūčio mėn. atvykęs Lietuvos kariuomenės uniforma vilkintis

karininkas jam pranešė, kad turės vykti į Lietuvą. Netrukus J. Šalčiūnas parvažiavo į Kauną ir buvo nusiųstas į vokiečių, o pasakui – į lietuvių komendantūrą. Jis įstojo į batalioną ir buvo paskirtas ambulatorijos felčeriui¹⁵⁷. Į 2-ąją PPT batalioną J. Šalčiūnas buvo priimtas 1941 m. rugsėjo 4 d. Nustačius sanitarijos puskarininkio laipsnį, jis buvo paskirtas bataliono štabo Sanitarijos skyriaus būrininku¹⁵⁸. Buvęs karys Kazys Majauskas 1939 m. buvo pašauktas į karinę tarnybą, kurios metu baigė ryšių mokyklą ir užsitarnavo puskarininkio laipsnį. Tarnavo Ukmergėje aviacijos eskadrilėje. Karinės tarnybos laikas jam baigėsi Sovietų Sąjungai okupavus Lietuvą. K. Majauskas pasiprašė paliekamas liktiniu puskarininkiu, prašymas buvo patenkintas¹⁵⁹. Karas jį užklupo kariuomenėje Ukmergėje. Karininkai paliko dalinį likimo valiai ir išvyko, o kariai slapstėsi Pivonijos miške. Čia juos vokiečių kariai paėmė į nelaisvę ir išvežė į karo belaisvių stovyklą¹⁶⁰. Apie stojimo į batalioną aplinkybes K. Majauskas kalbėjo: „Man būnant belaisviu pas mus atvažiavo buvusios buržuazinės Lietuvos kariuomenės karininkas j. ltn. A. Gecevičius, kuris mus pradėjo verbuoti tarnauti į taip vadinamą savisaugos batalioną. Su tuo pasiūlymu aš sutikau.“¹⁶¹ Tikėtina, kad A. Gecevičius K. Majauskui paaiškino, kokia yra lietuvių karo belaisvių padėtis ir kaip galima jos išvengti. Į Kauno TDA batalioną K. Majauskas buvo priimtas 1941 m. liepos 21 d. Nustačius puskarininkio laipsnį, jis buvo paskirtas į 1-ąją Kp¹⁶².

Priverstiniai darbininkai. Nuo pirmųjų dienų vokiečių okupacinė valdžia buvo suinteresuota perimti į savo rankas ir kontroliuoti Lietuvos ūkinį gyvenimą ir darbo jėgą. 1941 m. liepos pradžioje į Kauną atvyko mjr. Linke's vadovaujama Ekonominiam rytų štabui pavaldi ūkio komanda, kuri ir ėmė rūpintis darbo jėga. Liepos

15 d. dienraštyje „Į laisvę“ pasirodė skelbimas „Lietuviai! Darbas yra duona“. Jame buvo sakoma, kad vokiečių kariuomenė suteikia lietuviams galimybę dirbti Rytų Prūsijoje, kur lietuviai darbo atlyginimo atžvilgiu bus lygūs vokiečių darbininkams. Dirbti ir kreiptis į verbavimo punktus buvo kviečiami sveiki nevedę lietuviai bedarbiai. 1941 m. liepos ir rugpjūčio mėn. iš Lietuvos į Rytų Prūsiją dirbti išvyko apie 12 tūkst. darbininkų¹⁶³. Šiais kvietimais buvo apeliuojama ne vien tik į savanoriškumą. Krašto gyventojams per administracijos įstaigas buvo daromas spaudimas. Dėl šios vokiečių politikos dalis krašto gyventojų pasijuto nesaugūs, nes jiems grėsė būti išvežtiems dirbti į Vokietiją. Išvengti darbų buvo galima stojant į savisaugos batalionus, nes jie atitiko nacių režimo interesus: batalionai turėjo okupuotuose kraštuose palaikyti tvarką, atlikti kitus uždavinius. Asmenų, siekusių išvengti darbų Vokietijoje, buvo ir tarp Kauno TDA, 1-ojo ir 2-ojo PPT batalionų karių. Buvęs karys Juozas Grigonis kalbėjo, kad vokiečių okupacijos pradžioje tarp vietos gyventojų pasklido kalbos, jog tie, kurie nenori tarnauti savisaugos batalionuose, bus vežami į Vokietiją dirbti¹⁶⁴. Okupacijos pradžioje J. Grigonis niekur negalėjo įsidarbinti, o vokiečiai pradėjo gaudyti lietuvius darbams Vokietijoje. Išgirdęs per radiją apie Kaune organizuojamą savisaugos batalioną, į jį įstojo¹⁶⁵. Į Kauno TDA batalioną J. Grigonis buvo priimtas 1941 m. liepos 2 d. Nustačius jaunesniojo karininko laipsnį, jis buvo paskirtas į 2-ąją Kp šauliu¹⁶⁶. Buvęs karys Juozas Žemaitis tvirtino, kad, vokiečiams okupavus Lietuvą, netrukus į Vokietiją buvo pradėtas vežti jaunimas ir bežemiai valstiečiai. Tie, kurie tarnavo vokiečių kariuomenėje ir policijoje, nebuvo vežami. Atsižvelgdamas į šią aplinkybę ir nenorėdamas būti išvežtas į Vokietiją, J. Žemaitis nutarė stoti į savisaugos bata-

liona¹⁶⁷. Į Kauno TDA batalioną J. Žemaitis buvo priimtas 1941 m. liepos 4 d. Suteikus grandinio laipsnį, jis buvo paskirtas į 6-ąją Kp¹⁶⁸. Buvęs karys H. Aukštaitis, 1941 m. Birželio sukilimo dalyvis, tvirtino: „Kai vokiečiai pradėjo vežti darbams į Vokietiją, aš, siekdamas to išvengti, įstojau į nacionalinę lietuvišką karinę dalį, kuri buvo pagalbinė kovojant su partizanų judėjimu.“¹⁶⁹ Į Kauno TDA batalioną H. Aukštaitis buvo priimtas 1941 m. liepos 4 d. Suteikus jaunesniojo karininko laipsnį, jis buvo paskirtas į 4-ąją Kp¹⁷⁰. Buvęs karys Pranas Plančiūnas pasakojo, kad 1941 m. vasarą pas jį užėjęs Vandžiogalos seniūnas Juozas Karamzinas sakė, jog jis turi arba važiuoti į darbus Vokietijoje, arba stoti į savisaugos batalioną¹⁷¹. Stodamas į batalioną P. Plančiūnas nežinojo, kad teks dalyvauti žudynėse: „Tik vėliau paaiškėjo, jog bataliono kareiviai turi dalyvauti masiniuose tarybinių piliečių šaudymuose ir kovose prieš tarybinius partizanus.“¹⁷² Į Kauno TDA batalioną P. Plančiūnas buvo priimtas 1941 m. liepos 21 d. Suteikus eilinio laipsnį, jis buvo paskirtas į 1-ąją Kp¹⁷³. Batalione gaudavo 40–50 marškių atlyginimą¹⁷⁴.

IŠVADOS

Vokiečių okupacijos laikotarpiu (1941–1944 m.) Lietuvoje buvo suformuoti ir veikė 26 lietuvių savisaugos batalionai. Po Kauno TDA reorganizacijos 1941 m. rugpjūčio mėn. suformuoti 1-asis ir 2-asis PPT batalionai išsiskyrė iš kitų batalionų sunaikintų žydų, kitų asmenų skaičiumi. Nė viena karinė struktūra Lietuvos istorijoje nėra nužudžiusi tiek nekaltų žmonių, kiek šie batalionai. Nors žmonių naikinimo operacijose dalyvavo ne visi lietuvių savisaugos daliniai, tačiau atskirų batalionų dalyvavimo baudžiamosiose operacijose faktai neretai formuoja

nuomonę, kad į šias karines struktūras krašto gyventojai stojo iš žudikiškų paskatų.

Kauno TDA, 1-ajame ir 2-ajame PPT batalionuose tarnavusių karių biografinių duomenų tyrimas šią nuomonę paneigia. Mūsų krašto gyventojai stodami tarnauti į šiuos karinius vienetus nežinojo, kad ateityje jiems reikės dalyvauti žydų, kitų civilių asmenų žudynėse. Tiriant buvusių karių biografinius duomenis ryškėja kitokie jų stojimo į savisaugos batalionus motyvai. Gyventojus stoti į savisaugos batalionus skatino ne žudikiškos paskatos, o kiti vidiniai akstinai: polinkis į patriotinę veiklą, noras turėti darbą ir gauti atlyginimą, noras atsisteisti su kaltininkais už sovietmečiu patirtas skriaudas, siekis išvengti karo belaisvių likimo, priverstinių darbų Vokietijoje ar represijų už savo veiklą sovietų režimo laikotarpiu. Krašto gyventojai stojo į Kauno TDA, 1-ąjį ir 2-ąjį PPT batalionus dėl to, kad pasirinko juos kaip priemonę savo vidiniams akstinams įgyvendinti kasdieniame gyvenime. Šie akstinai susiformavo individualios gyvenimo patirties, asmeninių savybių pagrindu, mūsų krašto gyventojams vokiečių okupacijos laikotarpiu atsidūrus konkrečiose gyvenimo aplinkybėse.

Dalies karių biografiniai duomenys liudija, kad tiek iki įstodami į savisaugos batalionus, tiek juose tarnaudami jie buvo linkę į Tėvynės gynimo veiklą: dalyvavo Lietuvos nepriklausomybės kovose (1918–1920 m.), mokėsi karinio mokymo įstaigose, priklausė Šaulių sąjungai, dirbo karo tarnyboje, dalyvavo 1940–1941 m. ir pokariniame lietuvių pasipriešinimo judėjime, tarnavo gen. P. Plechavičiaus vadovaujamoje Vietinėje rinktinėje. Šie jų gyvenimo įvykiai liudija, kad juos į tokią veiklą kreipė patriotinis pradas. Kauno TDA, 1-asis ir 2-asis PPT batalionai iš nepriklausomos Lietuvos kariuomenės perėmė jos pagrindinę Tėvynės gynimo funkciją, kurią atlikti žmones paprastai skatina patriotinis pradas. Vienas iš batalionų uždavinių buvo

kova prieš Sovietų Sąjungą, komunistus, komjaunuolius, kitus sovietų režimo šalininkus, kurie buvo kaltinami prisidėję prie 1940 m. vasarą ir rudenį įvykdytos Lietuvos okupacijos ir aneksijos. Minėti gyvenimo įvykiai, liudijantys šių asmenų patriotinius polinkius, ir Kauno savisaugos dalinių viena iš funkcijų – Tėvynės gynimas – leidžia teigti, kad dalis asmenų tarnybą batalionuose pasirinko kaip priemonę, teikiančią galimybę įgyvendinti savo patriotinius polinkius. Tai, kad į savisaugos batalionus buvo stojama patriotinių paskatų pagrindu, kad būsimi kariai batalionus laikė priemone šioms paskatoms įgyvendinti, patvirtina ir negausūs, fragmentiški atskirų karių liudijimai ir jų turinio analizė.

Kauno TDA, 1-ajame ir 2-ajame PPT batalionuose tarnavusių karių biografiniai duomenys liudija, kad daugumos jų gyvenimo istorijos sudedamoji dalis buvo darbinė veikla. Iki tarnybos batalione pradžios daugelis jų jau buvo dirbę įvairiose darbovietėse. Vieni jų buvo įgiję karinį išsimokslinimą, kiti – be jo. Biografiniai duomenys taip pat liudija, kad batalione jie tarnavo jau suaugę vyrai, nors būta ir pavienių asmenų, esančių ant pilnametystės slenksčio. Tai leidžia teigti, kad šių asmenų, kaip suaugusių žmonių, vienas iš pagrindinių socialinių poreikių buvo turėti darbą ir gauti atlyginimą, kad jie negalėjo stoti į batalionus neatsižvelgdami į šį poreikį. Prielaidų įstoti į batalionus atsirado dėl to, kad savisaugos dalinių formavimo, stojimo į juos išvakarėse būsimi kariai buvo arba bedarbiai, arba norintys pereiti į kitą darbą asmenys. Nepriklausomos Lietuvos kariuomenės aktyviosios karo tarnybos karininkai, t. y. kvalifikuoti darbuotojai, darbo pagal savo kvalifikaciją neteko per pirmąją sovietinę okupaciją – jie buvo arba atleisti iš tarnybos, arba iš jos pasitraukė 1941 m. Birželio sukilimo metu. Kiti kvalifikuoti darbuotojai, t. y. atsargos karininkai, darbo

neteko dėl to, kad sovietmečiu buvo atleisti iš darbo policijos struktūrose ar kitose įstaigose. Dalis tiek aktyviosios karo tarnybos, tiek atsargos karininkų darbo neteko suimti sovietų saugumo. Karinio išsimokslinimo neįgiję asmenys liko be darbo, kai jų darbovietės karo pradžioje nustojo veikusios arba buvo reorganizuotos. Kiti iš jų darbo buvo netekę sovietinės okupacijos laikotarpiu, kai, suimti sovietų saugumo pareigūnų, buvo uždaryti į kalėjimą. Dalis šių asmenų vokiečių okupacijos pradžioje tiesiog pageidavo pereiti į kitą darbą, nenorėjo grįžti į ankstesnę darbovietę. Nedarbas, ketinimai pakeisti darbą, noras turėti darbą ir gauti atlyginimą skatino šiuos asmenis stoti į Kauno TDA, 1-ąją ir 2-ąją PPT batalionus dėl to, kad šie kariniai vienetai, kaip ir nepriklausomos Lietuvos ginkluotosios pajėgos, buvo tinkama priemonė minėtiems norams įgyvendinti, t. y. atliko darboviečių, kurių darbuotojams mokamas atlyginimas, funkcijas. Lietuvos laikinoji vyriausybė, rūpindamasi savisaugos batalionų steigimu, nustatė algas, kurios turi būti mokamos atitinkamus karinius laipsnius turintiems kareiviams.

Kauno TDA, 1-ajame ir 2-ajame PPT batalionuose tarnavusių karių biografinių duomenų analizė liudija, kad dalis jų nukentėjo nuo sovietų režimo, t. y. jiems buvo padaryta skriauda. Skriaudą patyrė nepriklausomos Lietuvos kariuomenės aktyviosios karo tarnybos karininkai. Jie, sovietmečiu vykstant Lietuvos kariuomenės reorganizacijai į RA 29-ąją TŠK, buvo paleidžiami į atsargą. Tai reiškė, kad jų, kaip karininkų, karjera sužlugdyta. Nukentėjusiaisiais, nukriaustaisiais laikytini ir tie asmenys, kuriuos suėmė sovietų saugumo pareigūnai ir įkalino Kauno sunkių darbų ar kituose kalėjimuose. Ten jiems buvo taikomos psichinio ir fizinio poveikio priemonės. Skriaudos formų, kurias patyrė Kauno savisaugos ba-

talionių kariai iki tarnybos pradžios, galėjo būti ir daugiau. Teigti, kad Kauno TDA, 1-asis ir 2-asis PPT batalionai atliko priemonės, tinkamos atsisteisti su skriaudėjais, funkciją, galima dėl to, kad vienas iš šių karinių vienetų tikslų buvo kova su Sovietų Sąjunga, kuri 1940 m. vasarą okupavo ir aneksavo Lietuvą, t. y. kova su skriaudike. Dalies karių sovietmečiu patirtos skriaudos ir tai, kad batalionai turėjo uždavinį kovoti su skriaudike Sovietų Sąjunga ir jai atstovaujančiais asmenimis, leidžia teigti, kad vienas iš šių asmenų stojimo į batalionus motyvų buvo ir noras atsisteisti su skriaudikais. Savisaugos batalionuose nuskriaustieji negalėjo nubausti konkrečių kaltininkų. Jie tegalėjo nukreipti savo veiksmus prieš asmenis, kurie priminė skriaudikus, t. y. sovietų režimo šalininkus.

Kauno TDA, 1-ajame ir 2-ajame PPT batalionuose tarnavusių karių biografiniai duomenys liudija, kad daliai jų nacių okupacinio režimo realijos sukėlė nesaugumo jausmą. Tai skatino ieškoti būdų, padedančių šios grėsmės išvengti. Tarp Kauno savisaugos dalinių karių buvo ir tokių, kurie sovietmečiu

buvo pritapę prie režimo. Dėl to jiems grėsė sulaukti represijų ir iš vokiečių okupacinės, ir iš Birželio sukilimo metu atsikūrusios lietuvių valdžios įstaigų. Stojimą į Kauno TDA, 1-ąją ir 2-ąją PPT batalionus jie suvokė kaip išsigelbėjimą, nes tarnaudami juose jie galėjo parodyti savo lojalumą naujai valdžiai. Tarp batalionių karių buvo ir tarnavusių RA 29-ajame ŠTK bei karo pradžioje patekusių į nelaisvę. Kadangi šiems asmenims iškilo reali grėsmė būti įkalintiems karo belaisvių stovyklose, Kauno savisaugos daliniai jiems buvo priemonė, teikianti galimybę šios grėsmės išvengti. Batalionai tokia priemone tapo dėl to, kad vokiečiai daliai karo belaisvių iškėlė sąlygą, jog jie išvengs karo belaisvių likimo tuo atveju, jeigu stos į tarnybą savisaugos daliniuose. Karo belaisviai su tuo sutiko ir įstojo į tarnybą. Tarp karių buvo ir tokių, kurie jautė grėsmę būti išvežti į Vokietiją dirbti. Daliai krašto gyventojų, kurie nenorėjo būti išvežti į Vokietiją, Kauno TDA, 1-asis ir 2-asis PPT batalionai tapo priemone to išvengti, nes šie batalionai atitiko vokiečių okupacinės valdžios interesus. Batalionai jai buvo reikalingi tvarkai okupuotuose kraštuose palaikyti.

Nuorodos

¹ J. Vicas, *SS tarnyboje. Dokumentinis leidinys apie lietuvių apsaugos dalių įvykdytus nusikaltimus*, Vilnius, 1961, p. 18.

² P. Kežinaitis, „Lietuva hitlerinių žudikų valdžioje“, *Hitlerinė okupacija Lietuvoje*, Vilnius, 1961, p. 64.

³ S. Raštikis, *Lietuvos likimo keliais*, Kaunas, 1996, t. 4, p. 350.

⁴ J. Abraitis, *Gedimino pulko likimas*, Kaunas, 1994, p. 89.

⁵ R. Zizas, „Lietuvių savisaugos (apsaugos) batalionių karių nuostoliai Vokietijos ir SSRS karo metu (1941–1945)“, *Karo archyvas*, Vilnius, 2004, t. XIX, p. 196–197.

⁶ M. Dean, „Lietuvių dalyvavimas masinėse žydų žudynėse Baltarusijoje ir Ukrainoje“, *Akiračiai*, 1998, vasaris, Nr. 2(296), p. 7.

⁷ J. Vicas, op. cit., p. 19–22; R. Zizas, op. cit., p. 196–197; P. Stankas, „Vokietijos politika įtraukiant Antrojo pasaulinio karo metais užimtų Baltijos šalių gyventojus į policijos ir karinius dalinius ir jos rezultatai, *Karo archyvas*, Vilnius, 2004, t. XIX, p. 381; M. Dean, op. cit., p. 7; S. Raštikis, op. cit., p. 350; to paties, *Kovose dėl Lietuvos*, Vilnius, 1990, t. 4, p. 303–305.

⁸ A. Bubnys, „Lietuvių policijos 1(13)-asis batalionas ir žydų žudynės 1941 m.“, *Genocidas ir rezistencija*, 2006, Nr. 2(20), p. 31–52, 48.

⁹ A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas ir gyventojų žudynės Baltarusijoje 1941–1943 m.“, *Genocidas ir rezistencija*, 2007, Nr. 2(22), p. 54–55.

¹⁰ R. Zizas, op. cit., p. 196–197; J. Abraitis, op. cit., p. 89.

¹¹ A. Juodžio 1947 m. lapkričio 28 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-17532, l. 17 a. p.

¹² S. Mineikio 1944 m. lapkričio 22 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. P-15195, l. 47.

¹³ J. Arlausko 1948 m. liepos 9 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 11238/3, t. 1, l. 124.

¹⁴ A. Mataro 1945 m. lapkričio 25 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 27421/3, l. 3.

¹⁵ 1941 m. rugpjūčio 14 d. įsakymas Nr. 49 PPT batalionui, LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 1a, l. 72.

¹⁶ Teisiamojo posėdžio, vykusio 1962 m. rugsėjo 26–spalio 4 d., protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47337/3, t. 12, l. 179.

¹⁷ S. Benziaus 1962 m. birželio 12 d. apklausos protokolas, *ibid.*, t. 5, l. 265.

¹⁸ 1941 m. liepos 7 d. įsakymas Nr. 7 Kauno TDA batalionui, LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 1a, l. 6 a. p.

¹⁹ X. Хекхаузен, *Мотивация и деятельность*, Москва, 1986, т. 1, с. 15.

²⁰ S. Raštikis, *Lietuvos likimo keliais*, p. 72; S. Nėniaus 1947 m. rugpjūčio 14 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 9592/3, l. 19; DLK Kęstučio 5-ojo pėstininkų pulko kpt. B. Kirkilos 1939 m., kpt. J. Levino 1940 m. atestacijos, LCVA, f. 930, ap. 2k, b. 143, l. 22; ap. 5, b. 1541, l. 14.

²¹ S. Knezys, „Karininkai lietuvių savisaugos daliniuose“, *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*, Vilnius, 2001, t. 1, p. 297–302.

²² LSSR KGB Tardymo skyriaus 1984 m. sausio 12 d. raštas KGB Kelmės r. skyriui, LYA, f. K-1, ap. 8, b. 247, l. 221.

²³ J. Klimavičiaus 1930 m. lapkričio 11 d. žinių lapas, LCVA, f. 378, ap. 1, b. 174, l. 11 a. p.

²⁴ J. Ralio 1953 m. balandžio 18 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 26739/3, l. 21.

²⁵ P. Pukio 1940 m. rugsėjo 30 d. autobiografija, 1940 m. rugsėjo 26 d. asmens byla, LCVA, f. 930, ap. 5, b. 2228, l. 2, 4.

²⁶ A. Majauskienės 1947 m. gegužės 6 d., J. Vilko 1947 m. spalio 11 d. apklausų protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 9592/3, l. 154, 169.

²⁷ LSSR KGB Tardymo skyriaus 1984 m. sausio 27 d. raštas KGB Kauno r. skyriui, *ibid.*, ap. 8, b. 247, l. 229.

²⁸ P. Lupeikio 1944 m. rugpjūčio mėn. asmens anketa, 1944 m. rugpjūčio 18 d. apklausos protokolas, *ibid.*, ap. 58, b. 38535/3, l. 4, 14 a. p.

²⁹ H. Aukštaičio 1946 m. vasario 13 ir 19 d., J. Selestrinsko 1946 m. vasario 6 d. apklausų protokolai, *ibid.*, b. 26965/3, l. 11–12, 17.

³⁰ P. Lupeikio 1944 m. rugsėjo 25 d., N. Kažutinos 1944 m. rugpjūčio 11 d. apklausų protokolai, *ibid.*, b. 38535/3, l. 30–31, 57.

³¹ J. Baranausko 1947 m. rugsėjo 30 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 9592/3, l. 149 a. p.

³² L. Mickevičiaus 1948 m. gegužės 11 ir 17 d. apklausų protokolai, 1948 m. rugsėjo 9 d. teismo posėdžio protokolas, *ibid.*, b. 13188/3, t. 1, l. 105–105 a. p., 107, 110–111; t. 2, l. 125, 127 a. p.

³³ H. Salelionio 1945 m. balandžio 20 ir gegužės 5 d. apklausų protokolai, *ibid.*, b. 47760/3, t. 1, l. 18–20, 26.

³⁴ A. Majauskienės 1947 m. gegužės 6 d., J. Vilko 1947 m. spalio 11 d. apklausų protokolai, *ibid.*, b. 9592/3, l. 154, 168 a. p.

³⁵ A. Juodžio 1947 m. lapkričio 26, 28 ir gruodžio 4 d., S. Gervino 1948 m. liepos 27 ir 28 d. apklausų protokolai, *ibid.*, b. P-17532, l. 2, 6 a. p., 10–10 a. p., 12, 17 a. p., 21; b. 11238/3, t. 1, l. 195, 199 a. p.–200.

³⁶ S. Mineikio 1944 m. spalio 15 ir lapkričio 22 d., A. Mažrimo 1949 m. lapkričio 4, 10, 17 ir 25 d. apklausų protokolai, J. Builovo ir A. Mažrimo 1949 m. gruodžio 27 d. akistatos protokolas, *ibid.*, b. P-15195, l. 42, 46–47 a. p.; b. 17078/3, l. 13, 15–16, 19–20, 22, 48.

³⁷ J. Ralio 1941 m. liepos 3 d., A. Cechanavičiaus 1953 m. balandžio 23 d. apklausų protokolai, *ibid.*, b. 26739/3, l. 317; b. P-5024, l. 180.

³⁸ Lt. Z. Kemzūros 1941 m. liepos 16 d. raportas Kauno komendantūrai, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 18, l. 79.

³⁹ *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*, Vilnius, 2004, t. 4, p. 277.

⁴⁰ *Ibid.*, 2003, t. 3, p. 83.

⁴¹ *Ibid.*, 2002, t. 2, p. 124.

⁴² *Ibid.*, 2005, t. 5, p. 151.

⁴³ *Ibid.*, p. 36.

⁴⁴ J. Belskio 1944 m. rugsėjo 10 ir 11 d., P. Zelsonkos 1947 m. vasario 7 d. apklausų protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 38506/3, l. 10 a. p., 11, 14–14 a. p., 19–21; b. 8363/3, l. 12–13, 19; 1941 m. *Birželio sukilimas. Dokumentų rinkinys*, Vilnius, 2000, p. 86–88.

⁴⁵ *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953 m.*, Vilnius, 2007, t. 7, p. 183.

⁴⁶ *Ibid.*, t. 4, p. 206.

⁴⁷ *Ibid.*, t. 5, p. 270.

⁴⁸ J. Stankaičio 1961 m. lapkričio 21 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 1, l. 174–175.

⁴⁹ *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*, Vilnius, 2006, t. 6, p. 177.

⁵⁰ Z. Kemzūros 1961 m. spalio 9 d. apklausos

protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 1, l. 102.

⁵¹ *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*, t. 2, p. 155.

⁵² *Ibid.*, t. 4, p. 277.

⁵³ *Ibid.*, 2008, t. 8, p. 112.

⁵⁴ A. Juodžio 1947 m. lapkričio 26 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-17532, l. 10 a. p.

⁵⁵ K. Kasparas, *Lietuvos karas*, Kaunas, 1999, p. 315; *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*, t. 4, p. 277.

⁵⁶ I. Viliaus-Velavičiaus 1946 m. vasario 20 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 38701/3, t. 3, l. 13; *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*, t. 2, p. 155.

⁵⁷ K. Morkaus 1950 m. sausio 10 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-17594, l. 88–89; *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*, t. 2, p. 155.

⁵⁸ *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*, t. 8, p. 112.

⁵⁹ R. Zizas, op. cit., p. 196–197; J. Vicas, op. cit., p. 22.

⁶⁰ *Lietuvos laikinoji vyriausybė. Posėdžių protokolai*, Vilnius, 2001, p. 18.

⁶¹ *Ibid.*, p. 45–46.

⁶² A. Gražiūnas, *Lietuva dviejų okupacijų replėse 1940–1944*, Vilnius, 1996, p. 126.

⁶³ R. Zizas, op. cit., p. 196–197.

⁶⁴ S. Knezys, op. cit., p. 297–302.

⁶⁵ R. Zizas, op. cit., p. 196–197.

⁶⁶ *Lietuva 1940–1990. Okupuotos Lietuvos istorija*, Vilnius, 2005, p. 111–116.

⁶⁷ 1941 m. birželio 27 d. įsakymas Kariuomenei Nr. 68, LCVA, f. R-222, ap. 1, b. 7, l. 160; *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*, t. 1, p. 241.

⁶⁸ 1940 m. liepos 2 d. įsakymas Liaudies kariuomenei Nr. 75, LCVA, f. R-222, ap. 1, b. 7, l. 171 a. p.; *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*, t. 1, p. 245.

⁶⁹ Lietuvos Respublikos KAM Kariuomenės teismo ypatingai svarbių bylų tardytojo 1940 m. liepos 15 d. pranešimas Kauno kalėjimo viršininkui, LYA, f. L-44, ap. 1, b. 13583, l. 4.

⁷⁰ 1940 m. liepos 27 d. įsakymas Liaudies kariuomenei Nr. 99, LCVA, f. R-222, ap. 1, b. 7, l. 199, *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*, t. 3, p. 272.

⁷¹ 1941 m. liepos 1 d. įsakymas Liaudies kariuomenei Nr. 73, LCVA, f. R-222, ap. 1, b. 7, l. 168 a. p.;

Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953, t. 6, p. 177.

⁷² *Ibid.*, t. 4, p. 226.

⁷³ *Ibid.*, t. 8, p. 22.

⁷⁴ 1940 m. rugpjūčio 9 d. įsakymas Liaudies kariuomenei Nr. 110, LCVA, f. R-222, ap. 1, b. 7, l. 211 a. p.; *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*, t. 2, p. 155.

⁷⁵ Karo aviacijos ltn. J. Juodžio 1940 m. lapkričio 22 d. tarnybos lapas, Karo aviacijos Likvidacinės komisijos pirmininko 1940 m. lapkričio 6 d. įsakymas Nr. 2, LCVA, f. 930, ap. 2j, b. 113, l. 3 a. p.–4; f. 1323, ap. 1, b. 594, l. 12.

⁷⁶ *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*, t. 4, p. 277.

⁷⁷ *Ibid.*, t. 3, p. 83.

⁷⁸ *Ibid.*, t. 2, p. 124.

⁷⁹ *Ibid.*, t. 5, p. 151.

⁸⁰ Ltn. Z. Kemzūros 1941 m. liepos 16 d. raportas Kauno komendantūrai, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 18, l. 79.

⁸¹ J. Stankaičio 1961 m. lapkričio 21 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 1, l. 174–175.

⁸² Ltn. Z. Kemzūros 1941 m. liepos 16 d. raportas Kauno komendantui, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 18, l. 79.

⁸³ 1941 m. rugsėjo 2 d. įsakymas Nr. 8 2-ajam PPT batalionui, *ibid.*, b. 3, l. 123.

⁸⁴ J. Plungės 1979 m. sausio 11 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47745/3, t. 2, l. 12.

⁸⁵ „Likviduojamos FGA mokyklos“, *I laisvę*, 1941, liepos 19, Nr. 23, p. 7.

⁸⁶ J. Stankaičio 1961 m. lapkričio 20 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 1, l. 169.

⁸⁷ „Likviduojamos FGA mokyklos“, p. 7.

⁸⁸ *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*, t. 6, p. 65–66.

⁸⁹ LSSR NKVD UGB 2-ojo skyriaus vyr. operatyvinio įgaliotinio saugumo j. ltn. Šmyriovo 1940 m. gruodžio 23 d. nutarimai dėl arešto ir kardamosios priemonės skyrimo, J. Klimavičiaus 1940 m. gruodžio mėn. asmens anketa, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 27787/3, l. 2–3 a. p., 6 a. p.

⁹⁰ J. Stankaičio 1961 m. lapkričio 21 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 47386/3, t. 1, l. 174.

⁹¹ 1941 m. liepos 8 d. įsakymas Nr. 8 Kauno TDA batalionui, LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 1a, l. 13.

⁹² LSSR MGB Kauno skyriaus 1948 m. rugpjūčio 12 d. nutarimas dėl suėmimo, P. Steponkaus

1948 m. rugpjūčio 12 ir 19 d. apklausų protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 11238/3, t. 2, l. 33, 42, 45.

⁹³ P. Steponkaus 1948 m. rugpjūčio 19 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 50 a. p.

⁹⁴ 1941 m. liepos 30 d. įsakymas Nr. 32 Kauno TDA batalionui, LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 1a, t. 1, l. 49 a. p.

⁹⁵ P. Pašakarnio 1979 m. balandžio 5 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47745/3, t. 3, l. 32 a. p.

⁹⁶ *Ibid.*

⁹⁷ 1941 m. liepos 7 d. įsakymas Nr. 7 TDA batalionui, LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 1a, t. 1, l. 10 a. p.

⁹⁸ M. Lekavičiaus 1949 m. gegužės 9 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-19612, l. 18.

⁹⁹ 1941 m. rugpjūčio 11 d. įsakymas Nr. 46 PPT batalionui, LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 1a, l. 69.

¹⁰⁰ B. Simanavičiaus 1948 m. liepos 2 ir 13 d. apklausų protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 11238/3, t. 1, l. 85, 89.

¹⁰¹ Kauno aps. LSSR MGB skyriaus 1948 m. liepos 3 d. nutarimas dėl arešto, B. Simanavičiaus 1948 m. liepos mėn. asmens anketa, *ibid.*, l. 74, 77 a. p.

¹⁰² 1941 m. rugpjūčio 21 d. įsakymas Nr. 57 2-ajam PPT batalionui, LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 1a, t. 1, l. 82 a. p.

¹⁰³ S. Nėniaus 1947 m. rugpjūčio 14 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 9592/3, l. 19.

¹⁰⁴ S. Nėniaus 1947 m. rugsėjo 26 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 43–43 a. p.

¹⁰⁵ 1941 m. liepos 7 d. įsakymas Nr. 7 TDA batalionui, LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 1a, l. 10 a. p.

¹⁰⁶ S. Čėplos 1979 m. kovo 30 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47745/3, t. 3, l. 9 a. p.

¹⁰⁷ L. Stonkaus 1981 m. gegužės 7 d., P. Andriuškevičiaus 1949 m. balandžio 28 d. apklausų protokolai, *ibid.*, b. 47760/3, t. 2, l. 95–96; b. 13554/3, l. 12.

¹⁰⁸ L. Stonkaus 1981 m. gegužės 7 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 47760/3, t. 2, l. 95–96.

¹⁰⁹ 1941 m. liepos 7 d. įsakymas Nr. 7 Kauno TDA batalionui, LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 1a, l. 8.

¹¹⁰ P. Andriuškevičiaus 1979 m. balandžio 18 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47745/3, t. 3, l. 81–81 a. p.

¹¹¹ 1941 m. liepos 7 d. įsakymas Nr. 7 TDA batalionui, LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 1a, l. 10 a. p.

¹¹² R. Zizas, „Lietuvos kariai savisaugos batalionuose (1941–1944 m.)“, *Lietuvos archyvai*, Vilnius, 1998, Nr. 11, p. 45; M. Dean, *op. cit.*, p. 7.

¹¹³ 1941 m. birželio 27 d. įsakymas Kariuomenei Nr. 68, LCVA, f. R-222, ap. 1, b. 7, l. 160; *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*, t. 1, p. 241.

¹¹⁴ 1940 m. liepos 2 d. įsakymas Liaudies kariuomenei Nr. 75, LCVA, f. R-222, ap. 1, b. 7, l. 171 a. p.; *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*, t. 1, p. 245.

¹¹⁵ 1940 m. liepos 27 d. įsakymas Liaudies kariuomenei Nr. 99, LCVA, f. R-222, ap. 1, b. 7, l. 199; *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*, t. 3, p. 272.

¹¹⁶ 1940 m. liepos 30 ir rugpjūčio 6 d. įsakymai Liaudies kariuomenei Nr. 104 ir Nr. 113, LCVA, f. R-222, ap. 1, b. 7, l. 204 a. p., 214 a. p.

¹¹⁷ *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*, t. 4, p. 226.

¹¹⁸ J. Ralio 1953 m. balandžio 18 ir 29 d. apklausų protokolai, Lietuvos pasienio apygardos Karo tribunolo 1953 m. liepos 16 d. teismo posėdžio protokolas, Raseinių aps. LSSR NKGB 1941 m. gegužės 28 d. kratos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 26739/3, l. 20, 30, 398 a. p.; b. P-5024, l. 62.

¹¹⁹ VSD direktoriaus A. Guzevičiaus 1940 m. rugsėjo 10 d. orderis Nr. 184, LSSR NKGB Tardymo skyriaus 1941 m. kovo 8 d. kaltinamoji išvada dėl A. Impulevičiaus veiklos, *ibid.*, b. 47386/3, t. 1, l. 17, 39.

¹²⁰ LSSR NKVD 3-iojo skyriaus 2-ojo poskyrio vyr. operatyvinio įgaliotinio saugumo seržanto Popovo 1941 m. rugsėjo 9 d. nutarimai dėl A. Impulevičiaus suėmimo ir kardomosios priemonės skyrimo, *ibid.*, l. 15–15 a. p.

¹²¹ J. Klimavičiaus 1940 m. gruodžio mėn. asmens anketa, *ibid.*, b. 27787/3, l. 6 a. p.

¹²² LSSR NKVD UGB 2-ojo skyriaus vyr. operatyvinio įgaliotinio saugumo j. lt. Šmyriovo 1940 m. gruodžio 23 d. nutarimai dėl arešto ir kardomosios priemonės skyrimo, *ibid.*, l. 2–3 a. p.

¹²³ Pasienio 106-ojo būrio 5-ojo skyriaus viršininko padėjėjo 1-ojo rango vyr. lt. Pustovito 1940 m. gruodžio 15 d. nutarimai dėl J. Surmo arešto ir kardomosios priemonės – suėmimo – skyrimo, *ibid.*, b. 9940/3, l. 4–5.

¹²⁴ Gen. štabo mjr. A. Impulevičiaus 1941 m. liepos 28 d. raportas Nr. 3, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 18, l. 96.

¹²⁵ 1941 m. liepos 29 d. liudijimas, *ibid.*, l. 89.

¹²⁶ J. Klimavičius, „Velykos mirtininkų kameroje“, *Naujoji Lietuva*, 1943, balandžio 24, Nr. 98, p. 4.

¹²⁷ 2-ojo apsaugos bataliono lt. J. Klimavičiaus

1941 m. lapkričio 4 d. raportas, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 18, l. 398.

¹²⁸ J. Ralio 1953 m. balandžio 29 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 26739/3, l. 32.

¹²⁹ J. Ralio 1953 m. birželio 15 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 80.

¹³⁰ I. Ostaševskio 1946 m. kovo 26 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 30352/3, l. 56 a. p.

¹³¹ J. Čižinausko 1961 m. gruodžio 26 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 47386/3, t. 5, l. 49–52.

¹³² 1941 m. liepos 22 d. įsakymas Nr. 22 Kauno TDA batalionui, LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 1a, l. 33 a. p.

¹³³ 1962 m. spalio 10–20 d. teismo posėdžio protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 9, l. 158.

¹³⁴ J. Knyrimo 1961 m. rugsėjo 26, spalio 5 ir birželio 14 d. apklausų protokolai, 1962 m. spalio 10–20 d. teismo posėdžio protokolas, *ibid.*, t. 1, l. 242, 263–265, 328–328 a. p.; t. 9, l. 230.

¹³⁵ J. Knyrimo 1961 m. rugsėjo 26 ir spalio 5 d. apklausų protokolai, 1962 m. spalio 10–20 d. teismo posėdžio protokolas, *ibid.*, l. 241–242, 264; t. 9, l. 230.

¹³⁶ 1941 m. liepos 7 d. įsakymas Nr. 7 TDA batalionui, LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 1a, t. 1, l. 7.

¹³⁷ J. Aleksyno 1945 m. gruodžio 20 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 28402/3, l. 12; 1941 m. gegužės 9 d. Gudelių valsčiaus žemės ūkio darbininkų profsąjungos vietos komiteto sudėtis, *ibid.*, f. 1186, ap. 1186-14, b. 24, l. 57.

¹³⁸ Lietuvos liaudies pagalbos ir profsąjungos Gudelių skyriaus narių visuotinio susirinkimo, įvykusio 1941 m. vasario 2 d., protokolas, *ibid.*, l. 41–42 a. p.

¹³⁹ *Ibid.*, l. 41 a. p.

¹⁴⁰ J. Aleksyno 1979 m. kovo 20 d. apklausos protokolas, J. Aleksyno 1944 m. gruodžio mėn. asmens anketa, 1945 m. vasario 20 ir liepos 26 d. teismo posėdžių protokolai, *ibid.*, f. K-1, ap. 58, b. 47745/3, t. 2, l. 281; b. 28402/3, l. 6–7 a. p., 23, 47.

¹⁴¹ 1941 m. liepos 11 d. įsakymas Nr. 11 Kauno TDA batalionui, LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 1a, t. 1, l. 18.

¹⁴² J. Vosyliaus 1961 m. balandžio 10 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47337/3, t. 1, l. 27.

¹⁴³ *Ibid.*

¹⁴⁴ 1941 m. liepos 7 d. įsakymas Nr. 7 Kauno TDA batalionui, LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 1a, l. 8 a. p.

¹⁴⁵ K. Zenevičiaus 1968 m. rugsėjo 9 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47588/3, t. 1, l. 334.

¹⁴⁶ K. Zenevičiaus 1968 m. rugsėjo 2 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 327.

¹⁴⁷ 1941 m. liepos 19 ir 31 d. įsakymai Nr. 19 ir Nr. 33 Kauno TDA batalionui, LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 1a, t. 1, l. 29 a. p., 51 a. p.

¹⁴⁸ J. Vuosaičio 1949 m. gegužės 28 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 13551/3, l. 13 a. p.

¹⁴⁹ 1941 m. liepos 26 d. įsakymas Nr. 28 Kauno TDA batalionui, LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 1a, l. 42 a. p.

¹⁵⁰ A. Raižio 1962 m. sausio 25 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47337/3, t. 4, l. 94–95.

¹⁵¹ *Ibid.*

¹⁵² *Ibid.*, l. 96.

¹⁵³ 1941 m. rugpjūčio 14 d. įsakymas Nr. 50 PPT batalionui Nr. 50, LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 1a, l. 74.

¹⁵⁴ A. Bubnys, *Vokiečių okupuota Lietuva*, Vilnius, 1998, p. 238–245; *Masinės žudynės Lietuvoje (1941–1944). Dokumentų rinkinys*, Vilnius, 1965, d. 1, p. 283–284; H. Buchheim, M. Broszat, H. A. Jacobsen and H. Krausnick, *Anatomie des SS-Staates*, München, 1994, S. 467–468, 510–511, 529–531.

¹⁵⁵ A. Gražiūnas, op. cit., p. 129–130; S. Raštikis, *Lietuvos likimo keliais*, p. 342.

¹⁵⁶ J. Šalčiūno 1948 m. liepos mėn. asmens anketa, 1948 m. birželio 19, 24 d. ir 1979 m. balandžio 17 d. apklausų protokolai, LSSR MGB Kauno aps. skyriaus 1948 m. birželio 21 d. nutarimas dėl arešto, L. Mickevičiaus 1948 m. birželio 8 ir 21 d. apklausų protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47745/3, t. 3, l. 78–78 a. p.; b. 13188/3, t. 1, l. 251, 255, 261, 268–269; t. 2, l. 125, 130.

¹⁵⁷ *Ibid.*

¹⁵⁸ 1941 m. rugsėjo 4 d. įsakymas Nr. 10 2-ajam PPT batalionui, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 3, l. 125.

¹⁵⁹ K. Majausko 1979 m. balandžio 4 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47745/3, t. 3, l. 18 a. p.

¹⁶⁰ *Ibid.*

¹⁶¹ *Ibid.*

¹⁶² 1941 m. liepos 22 d. įsakymas Nr. 22 Kauno TDA batalionui Nr. 22, LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 1a, l. 33 a. p.

¹⁶³ K. Rukšėnas, *I vergovę*, Vilnius, 1966, p. 6–9; A. Gražiūnas, op. cit., p. 133; A. Bubnys, *Vokiečių okupuota Lietuva*, p. 313, 370–371.

¹⁶⁴ J. Grigonio 1948 m. rugpjūčio 10 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 11238/3, t. 2, l. 15 a. p.

¹⁶⁵ J. Grigonio 1980 m. gruodžio 14 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 47760/3, t. 3, l. 30 a. p.

¹⁶⁶ 1941 m. liepos 7 d. įsakymas Nr. 7 Kauno TDA batalionui, LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 1a, t. 1, l. 10.

¹⁶⁷ J. Žemaičio 1947 m. spalio 17 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 22791/3, l. 18.

¹⁶⁸ 1941 m. liepos 7 d. įsakymas Nr. 7 Kauno TDA batalionui, LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 1a, t. 1, l. 11.

¹⁶⁹ H. Aukštaičio 1946 m. vasario 18 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 26965/3, l. 13.

¹⁷⁰ 1941 m. liepos 17 d. įsakymas Nr. 17 Kauno TDA batalionui, LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 1a, t. 1, l. 26 a. p.

¹⁷¹ P. Plančiūno 1961 m. spalio 16 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 2, l. 97–98.

¹⁷² P. Plančiūno 1962 m. birželio 1 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 144.

¹⁷³ 1941 m. liepos 22 d. įsakymas Nr. 22 Kauno TDA batalionui, LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 1a, l. 33 a. p.

¹⁷⁴ 1962 m. spalio 10–20 d. teisiamojo posėdžio protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 9, l. 229.

Gauta 2012 10 02
Lietuvos gyventojų
genocido ir rezistencijos
tyrimo centras,
Didžioji g. 17/1, Vilnius

Alfredas Rukšėnas

THE MOTIVES OF LITHUANIAN INHABITANTS TO ENROL IN KAUNAS SELF-DEFENCE BATTALIONS IN SUMMER AND AUTUMN 1941

Summary

This article examines the biographical data of Lithuanian inhabitants who served during the Nazi occupation (1941–1944) in Kaunas National Labour Protection battalion (TDA), and in the Auxiliary Police Service (PPT) 1st and 2nd battalions, formed in August 1941 on TDA's basis. The number of people they killed distinguishes these battalions from other Lithuanian self-defence units.

Throughout the history of Lithuania no other military structure killed as many innocent people as they did. Among other reasons, these battalions were chosen because more data on them survived. The goal of the article is to answer the question on what motivated Lithuanian inhabitants to join these battalions. This historical cognitive question is also relevant because it was not researched in the works of other historians on the Nazi period in Lithuania. The clues about the motives for joining these battalions can only be evaluated as hypotheses, the validity of which should be either confirmed or denied. The facts on the battalions' participation in exterminating Jews and other groups of people leads one to the impression that Lithuanians joined these as well as other Nazi battalions with the incentive to murder.

After completing the research on the biographical data it was ascertained that the opinion about joining for the motive of murder was not correct. This is confirmed

by the circumstance that when joining the self-defence battalions, people were not aware that they would have to take part in the extermination operations of Jews and other groups. The troops were divided into four groups according to their motives for enrolling in military structures: 1) patriots; 2) unemployed and other jobseekers; 3) victims; 4) the insecure. Such classification is not strict, i.e. some persons can be attributed to several groups.

By analysing the biographical facts of the troops who served in these battalions it was established that their motive for joining them was their patriotic inclinations, desire to have a job and receive payment, ambition to avenge the wrongs of the Soviet regime, willingness to avoid punishment for joining the Soviet regime, deportation to labour camps in Germany and to escape the fate of prisoners of war.

In determining these inner motives, not only historical knowledge, but also knowledge of other science disciplines was used. The analysis of biographical data suggests that the inhabitants of the land who joined the self-defence units were motivated not by one, but rather several motives. They saw Kaunas TDA, 1st and 2nd PPT battalions as a means to satisfy their own inner motives. These motives led them to enrol in these military units in summer and autumn of 1941.